

І БОДНАРЧУК

НА ПЕРЕХРЕСНИХ ШЛЯХАХ

ОПОВІДАННЯ

ВІННІПЕГ — 1954 — КАНАДА

I. БОДНАРЧУК

НА ПЕРЕХРЕСНИХ ШЛЯХАХ

ОПОВІДАННЯ

ВІННІПЕГ

1954

КАНАДА

Права на передрук застережені.

Printed by

The New Pathway, 184 Alexander Ave., Winnipeg, Man.
Canada.

П Е Р Е Д М О В А

Іван Боднаргук, який видав оцю книжечку, належить до наймолодшої генерації українських письменників. Його доля подібна до долі тисяг українців, розсіяних у світі по цей бік залізної заслони. В ім'я волі він покинув найдорожче — рідну землю, рідне гніздо й рідне отогнення. Після довгих мітарств знайшов її в країні, де немає “врага-супостата” — у вільній Канаді, але осів на ній з глибоким сумом по своїй батьківщині.

Перші літературні твори погав писати І. Боднаргук ще на батьківщині, з яких деякі з'явилися в тодішній українській періодичній пресі. Активніше розгорнув свою творчу діяльність на еміграції в Німеччині. Писав оповідання, а також п'еси, скетзи та сценічні картички на дитячі теми, які ставилися на скіпальщині й у Канаді. Але більше виявив себе як автор коротких оповідань. В Німеччині його збірку дитячих оповідань “Розгублені квіти” відзначено на першому конкурсі ОПДЛ. У Канаді часто друкується в газетах “Новий Шлях”, “Український Голос” та журналах “Жіногий Світ” і “Нові Дні”.

Теми для своїх оповідань автор переважно бернає із воєнних подій другої світової війни, що найжорстокіше прошуміла над українською землею. У цій війні, як під героним так і брунатним найзниками, ги не найбільше потерпіло українське село, — тому в його оповіданнях виступають героями прості сільські люди. Центральне місце серед них посідає українська страдниця - мати, що, втративши своїх синів і догох, відгула военне лихоліття найглибше.

Прибувши до Канади, Іван Боднаргук погав уділяти у своїх оповіданнях гільне місце місцевій темати-

тиці. Герої — це давні й новоприбулі переселенці. Для перших час зробив своє. Вони швидше вросли в канадський ґрунт, швидше пристосувалися до нових обставин і акліматизувалися. Новоприбулі вrostають у канадський ґрунт тугіше, бо вони своєю душою перебувають на батьківщині. І це цілком природно, бо перших, як висловлюється автор устами своїх героїв, переважно загнали сюди безпросвітні злідні, а других — страшна зненависть до національного ворога, під яким стогнала і досі стогне наша батьківщина.

Іван Боднарчук пише оповідання кров'ю свого серця і вкладає в них усю свою душу. Тому він більше вдається до психологічної аналізи, аніж до фабули її сюжету. Вгіться в добрих майстрів короткого оповідання. Це обнадіює, що він не тільки вийде із стежок шукання, а й сформує себе як мистецьку одиницю й піде своїм творчим шляхом.

Ол. Гайд - Головко

“ОЙ, НА РІЧЦІ...”

Разом з першими пасемками світанку впав на землю свіжий сніжок. Зарівняв дороги й стежки, накрив вчорашні сліди, окутав дахи й огорожу, причепурені ялиці вийшли свято зустріти в білих шапках. Розвиднялось.

Дорогою до громадської канцелярії прослідок. На річці три хрести. Передранішню тишу протяг плач-голосіння. Люди вибігали з хат, зупинялися на порогах, прислухувались до цього плачу. На дорозі звіявся вихор хусток. Вибігали з хат, бігли за втертим слідом. Зупинялися біля громадської канцелярії. Тут кінчився прослідок. На засніженій огорожі слід крові. Перед ганком і на вуглах юрба припала снігом. Плач і голосіння. Тиснулись до загратованого віконця. Маленький худий чоловічок зруечно, немов щур, прошивав юрбу викриуючи:

“Ваші діти підуть у світ, набудуть там фаху, вивчати мову!... Вернуть культурними”.

“Так, уже деякі повернули: без рук, без ніг, осліплени, з підтятими косами, намальовані, зіпсовані, не наші, — а інші, то й не вернутися!” закрикували його голоси.

Це звечора облава захопила дівчат на виїзд до Німеччини. Після першого транспорту хлопці знайшли захист у темних зворах, а дівчата по криївках. Поверталися додому вранці крадькома. Село якби вимерло. Бмовкли гамірні толоки, занікли забави й збори, весілля без музик відбувались, плелась вуличками журба й туга. Після святої вечери дівчата обігли село з ко-

лядою й зібрались у Климіхі, що її хата під ліском. Зібрались перепрати хлопцям білизну, зробити квіти до церкви й на хрести. Тихенько при заслонених вікнах підтягли: "Ой, на річці, на Йорданській, там Пречиста ризи прала"... — коли раптом впали двері з завісів, крізь отвір пропхалась шапка з труп'ячою головою. З вереском пустились у двері, але тут попадали прямо в яструб'ячі пазурі.

Цілу ніч ганяли по селу, виловлювали на вулицях, вихоплювали сплячих, витягали з криївок. Розсotували коси, роздирали пазухи, в'язали на окрайки й провадили, зганяли до громадського арешту. За ніч наповнили. Дочки за гратаами, матері на вуглах. Навколошках повзли до загратованого віконця.

"Діти, де ви там?!"

Крізь грата держалися за руки. Цілу ніч навколошках видержали матері на плитках біля загратованого віконця, до раня сніг їх укрив. Скільки сліз упало на ці плити! "О, Боже, щоб тільки не на землю!"

Тепер випустили дівчат за огорожу. Сплакані, знівечені, обдерті з-за огорожі розглядали своїх. Деякі бoso стояли на снігу. Підходили матері, передавали клунки, нагортки, мінялися взуттям. Чіпляли на груди хрестики.

Тут і Степаниших дві. Стрункі як тополі, але ж то ще діти: початкової школи не закінчили ще. Вони були в рік одна за другою. Однакові, що й не розпізнаєш — наче близнята. Однакові на них хустки, однакові кептарики, одним взором вишивані рукави.

"Де ж Стефаниха? Вона десь тут була".

"А он, ведуть її".

Проступались.

"Хай би хоч одну відпустили їй", сказав хтось у гурті. Пішло від одного до другого й загремів гурт:

“Як це так, дві нараз брати? Бодай одну відпусти-ти їй!”

Гомоніли.

Тоді підійшов до неї малий рудий чоловічок і сказав:

“Чого ж ти стойш зігнена? Хто за тебе говорити-ме? Іди проси, вони тобі одну відпустять! Ану, вибирай одну з двох!”

Вона насилу підійшла до бар'єрів, до неї нахилились дочки. Вона незручно обіруч придавила їхні голівки до своїх грудей і застигла в нерухомій позі. З гурту кричали:

“Вибирай одну з двох! Чого ждеш?! Вибирай, коли тобі даетесь!”

Гукали на неї, штовхали у плече. Вона стояла оставшіла, не випускаючи їх з своїх рук. Вона чула, що її серце розпадається на дві половини й одна без другої не зможе бути. А як підіхали машини і стали їх розривати, Стефаниха похитнулась і впала під колеса.

“Заберіть мене! Лиштіть мені дітей! Я мати їхня, я піду за них!”

Її штовхали чобітими. Вона зірвалась на ноги, кинула на машину свої бесаги, держалась за машину.

“Підсадіть мене, поможіть мені, прошу вас, благаю, я піду за них! Я за них”...

“Мамо, лиштіться! Не бійтесь за нас! Далеко не від демо. На вершках наші хлопці, вони все це бачать і чують!”

Машина рушила. Захитались голови, піднеслось багато рук — Стефаниха залишилась на снігу, споглядаючи на білі вершки, — одну з двох вибрати не могла.

На річці стояли нагі хрести. Люди з процесією не вийшли. В облазі грали кулемети, вибухали гранати, ялиці білі шапки скидали, заглохли мотори, багато ніг стоптали сніг під ногами.

Бтихло. На перехресті двох річок іскрились на сонці з льоду хрести. Верхами в хмарах покотилася кличка. Зза горба показалась процесія. З верхів збігли дівчата. На перехресті річок зупинились. Приклякли в снігу. Перехрестившись, череп'яними збаночками з герданцями й васильком зачерпли води. "Ой, леле! А вода брунатна. Розріджена вода кров'ю, освячена вода"...

СТРАДНИЦЯ

Мармуровими східцями, придержуючись поруччя, все вище й вище, з поверх на поверх виходила. Глибокі коридори, рядом двері й чорні нумери.

“Боже, під котрим людину знайти? Людину, що мала б Бога в душі, любила правду.”

Шукала найбільшого числа. Стояла під жовтими дверми, наслухувала кроків.

“Чого ж ви, матінко, вистоюсте тут? Дармо нам пороги оббиваєте?”

“Говориш, синку, по-нашому, може в тебе й душа... вислухай мене стару! Здалека я, другу добу пішки йду, від опівночі тут на плитках жду... Сина моого Юрія, Юрія моого з церкви взяли й тут у підвал, у темні стіни заперли, тут де злодіїв запирають”...

“Хіба невинних у нас замикають?”

“Ото ж я й хотіла знати, сину, у чому він винен, я ж мати його. В мене він людяний був, школи кінчив, тут його свідоцтва.”

Розмотувала хустину.

“А тут посвідка від нашого отця, а це підписи громади, а тут ще й письмо від директора гімназії, все казав: Юрія — талант. Він десь у твоїх літах буде, ти може знав його?...”

“Усе це гарно, матінко, але скільки разів уже вам говорили, що його тут нема, а ви все ще тут вовтузитеся, за клямку держитесь.”

“Нема його, то скажіть, де він? Я ж йому тут передачу принесла: паляницю, свіжу сорочку”...

“Ідіть, довідаєтесь там у місті, там уже й плякати порозвішувані... уранці їх дванадцятьох забрали звідси.”

Нічого вона з цього не розібрала, але чогось задрижали в неї руки й свідоцтва розсипались на восковій підлозі. Вийшли з-за стола, позбирали, білі листки зложили в книжечку: ‘Ідіть, там ви довідаєтесь!’

Помогли їй вийти за двері. Повертаючись до дверей, запримітила, як за довгими столами посміхнулись до себе.

Вистоювала на розі високої будівлі, що над нею лопотів тепер прapor із чорною свастикою. Фуркав, лопотів на вітрі, грізно лопотів, немов хижак крилом, що принизується піймати з землі здобич свою. А вулицею метав вітер зірваним плякатом. Вона бігла за ним, хотіла піднятися, але що нагнеться, то вітер ухопить з-перед неї й далі понесе. Еге, коли ж бо цими плякатами украплене ціле місто. А люди попід паркані так і липнуть. Якась тривога поміж ними. Щось проймаюче стискало їх, додому розганяло. Ладнались на вози й громіли на всі дороги. Минулого вівтірка одних, а це вже других дванадцять найкращих. Підняла з землі плякат, червоним друком, як кров — друком дванадцять імен. Деякі бачили, що було коло десятої на ринку. Руки в них були пов’язані колючим дротом. Після прочитання акту посыпалась на них серія. У вигуках з багатьох уст пролунало слово “Україна”. Тут тепер осталась тільки брунатна калюжа. Мати впала на коліна й руки замочила в крові. “Покажіть мені його! Він убитий і тепер уже вільно буде до нього говорити, пригорнути його, забрати його тіло!”...

Підвечір стояла на роздоріжжі за містом. Немов статуя страдниці-матері — стояла випнявши руки перед себе. Зупиняла прохожих. “Покажіть мені дорогу додому.”

За слізами не бачила дороги, блуд її брався. Рясне роздоріжжя, не знала на яку її ступити? Люди боялись її, страшна була. Втікали, обминали її. Одні зупинились,

взяли її на віз. "Ми не з вашого села, але знаємо вас," казали, "знали й вашего сина, хто його не знав!"

"Приїжджали люди з міст, по цілім підгір'ї шукали ім'я його. Різьбар був. Мамо, казав, долітцем на ясновім дереві різьбите нашу долю. Обкладу її дорогоцінними камінцями, може попаде в найвищі палати й розкаже там про нас. З мозоля його вчила, бо спокою мені не давали люди, казали — талант. Тепер той талант у землю закопають. Що ж скажете ви, людоњки добрі?"

Жінки, заціпивши в устах біль, лише похитували головами. А один із молодиків, що поганяє коні, сказав: "Так, це був талант, а найбільший талант тим, що віддав життя за батьківщину".

"Поволенъки людоњки їдьте, не підганяйте коней, там дома мене тяжка пустка жде." Оглядалась за містом. "Чи знатиму хоч, де його могила?"

"Іх повезли в Шепарівський ліс, у спільну могилу. Ми будемо пам'ятати, де вона. Прийде час, дамо огорожу. На цій могилі відправлятимо панахиди. В чорних ризах отці прочитуватимуть дванадцять найкращих імен у нашому районі. Про них піде пісня в народ."

"Направте ж мені людоњки хлопців, хай видам їм його одежу. Залишу собі лише його скрипку. Відкритою держатиму на сволоку, торкнеться мушка крильцем струни, у самітній хаті почую голос його. Самітньою доживатиму віку. Колись застануть мене сусіди в хаті вже неживою. Та я ще за життя при свідках відкажу хату й городець на Україну. Віддала я їй мужа, задля неї втратила сина, віддам ще й працю моого мозоля. Що я більше можу зробити для неї?"

Їхали довго дорогою, об'їжджали, щоб дати їй виговоритись на цих луках і горбах. "Дім ваш — це Україна, а її народ — це ваша сім'я". Переймали люди за возом, ідучи дорогою на захід.

ОЧІКУЄ СУДУ

Вертаюся з праці. На плечах молот, у торбі недодок хліба, а в грудях каменем докір... Бреду піском, шукаю стежки в чужому лісі. Іду... Просторий зруб, ще далі — хата, а там — видолина. Що це? Якби знайоме мені місце. Так, здається, а вже раз колись був тут. Щось пригадую. Але чому це місце таке близьке мені, нагадує помірок рідної землі. Інкрустація... Що, до речі, мене в'яже із цим клаптиком землі?..

Дике поле, пооране скалистими скибами, обведене чорною линвою — кладовище. Муравлині купини, позначені нумеровими палями — могилки. Тут вистрягли жовті коліна, там гострі лікті. Блищать дощем змиті нігти, зів'яло травою постелилось волосся. Розчин піску замішаний кістями й тілом. Тіло, ніби — після зливних дощів — ріпа з землі показалась. Їх, здавалось, живцем запорпували; ложили всіх горілиць, а вони після того ще вивертались, як кому вигідно було. Лежали, то потилицями, то зіницями до неба. Тепер тут — слідно було — заходилася дбайлива рука грабаря. Скантовані могилки, нова огорожа, свіжі хрестики.

Щодня в одну пору бачу її тут. Стоїть у чорному халаті під хрестом, молиться до заходу сонця. Довкола неї збігаються мої думки. Пригадую собі. Заточилось авто перед її ворота. Зустрілись з нею в дверях. Вона ще зстигла випустити немовля з рук і опертись ногами об поріг — руками об одвірки. До рубця пошматували на ній одіж — двигнули її з місця. Тепер уже тут подібна історія. Хотіли двигнути її й повернути на попереднє її

місце. Та вона оперлась костирами об землю, та й всторялася.

Зупинились. Вона вже тут родила... хоронила... розгубила свої сили. (Запустила коріння). Ще жде. Чорною плямою стоїть на кладовищі. Вірити. Щось далеко ще не все на своєму місці. І я, шукаючи стежки, орієнтуєсь на найвищий шпиль під небом.

НА ШЛЯХУ ДО ДОБРОВЛЯН

У згарі сонця квітне зелений берег Буковини, вогнем пчихають дністрові яруги, плесом Дністра дрожі йдуть. Збурені каламутні води темними бурунами з півночі на південь у Чорне море йдуть. Шляхом на Добровляни пройшли якісь люди: солом'яні крисані, зрібні подолки, натемно вишивані рукави — це тутешні. Чого ж одне за одним — на віддалі телеграфних стовпів, а в селі зійшли в рови? Ідуть, щось під полами несуть, при зустрічі з перехожими не здоровкаються. Ідуть з заціпнілими устами. А ген-ген під обочею на верхах, бачите? Еге-ге-ге! Пливуть житами доспілыми, виблискуючи сталлю до сонця, косарі. Горить Городенка й Городниця, червоніють скелі, закурили ліси, на небі розстріл хмар. Мокрими лугами босоніж чвакає розгублена дітвора. На лузі в корчах замасковані гармати. "Ой, заскоро прapor розпняли..." Люди випускають худобу з загород, виносять з хат подушки в яри, матері з дітьми на руках ідуть навколошки ровами шепочучи: — "Отче наш, що еси на небесах, нехай святиться ім'я Твое, нехай прийде царство Твое, нехай буде воля Твоя, як на небі так і на землі!.." О, земле, матінко наша, скільки проллялось крові за тебе? Зійдіться гори, злийтесь ріки, обстаньте нас! Розступися земле в проваль! Хай на цій землі вже лиш тернс, бодяче та воля. Вона все нам дорога буде, бо вона наша — глибоко наша, просякла кров'ю й потом.

З городів, через тин, окіп. На битий шлях завернуло чотири вершники. Збили копитами, знялась стовпом курява, аж під небо. До поводів мали прив'язану людину-

ну. Голова в неї перев'язана, рукави закочені — прохожі пізновали в ній польового сторожа — старого Клима. Босоніж волікся за поводом, залишаючи за собою криваві сліди. “Гей, Василю, Юрку, де ви?!” На обійстю в Клима крик. То Кліміха скликала синів своїх. “Гей, де ж ви поділись? Тільки що були, погострили коси й... місце по них застигло”. Під стріхою на ставлевих лезах розтялось сонце. На вікні парував обід. Пахло свіжим житнім хлібом. “Де ж ви, сини мої? Ану йдіть, тата забрали!” Голосила в сінях, кликала в клуні, в саду й на городі. “Гей, де ж ви поділись?!” Ішла, викрикуючи, понад яр, а голос луною розтріскувався на верхах, бився об червоні скелі й німо прилягав на зелених городах.

Четвірня зупинилася на вигоні біля придорожнього хреста. Позскакували з коней, відчепили прив'язаного, наказали лягти лицем до землі. Приліг між кущі, тут таки на своєму помірку. Наїжили багнети, розглянули місце. “Зараз уже тобі кінець, а поки — послухай чим пахне. Чудова земля, хороший народ, а ти його зрадник — партизан”. Лежав лицем до землі, чув її принаду, свій піт. “Ти за Україну й ми за Україну, якої ти ще іншої України хочеш?” — сказали. Повернувся обличчям до заходу й зір свій перевів на світляний стовп під небом: “О, Боже, Ти все бачиш і знаєш!” Тоді оббігли його з трьох сторін і постріли з гвинтівок вогнем хрестили йому чоло.

Луна ахнула на верхах, заіржали коні. На віттях тополі мотався сірий димок, пахло порохом. На розквітлому кущі залишився бризк крові, на постаменті хреста сліди мозку.

“Василю, Юрку, сини мої, де ж ви?!”

Руді й косоокі тільки но почепили гвинтівки й піднялися на стремена, як з-під стріхи каплички чхнуло вогнем і тепер бачили, як смішно скотились вони до

рова. "Ах, і ви за Україну?.." Коні взяли поводи між ноги, подзвонюючи стременами, пустились звабливими левадами. Розплівлось у пожарі сонце й затемнилось. Громада збігалась до своїх хат, стати при своїх порогах. Наволоч прийшла, наволоч і відійде, господарями на цій землі будемо лише ми, вона — наша. Рівно шістсот років тому, — кажуть, — татарва оселю нашу спалила, а людей вирізувала на полі, що зветься сьогодні "Могилки", а після того була ще й воля. А в нашій пісні спібається, що нашому роду не буде переводу.

Неділя. Сонце стало над обрієм і кров'ю розіллялось по долинах. Біля вуглів стали жінки. Заносило жгурою притахлих дахів. Виходили на горб, дивились за буковинський обрій, припадали до землі, ніби цілували колючі стерні.

"Василю, Юрку, де ви?" — голосила Климіха над яром. За добу вона втратила пам'ять і голос її знівечився, зтерся.

За цвінтarem на стернях кров. Пішли слідом і знайшли двох убитих. Впали на межі, затиснувши в кулаках землю. І в пазухах їх земля. Приходили сюди старі й діти. Приходили діткнутись їхньої одежі.

"Василю, Юрку, сини мої, де ви?"

"Покличте її! Може пізнає синів і вернеться її пам'ять. Не згадуйте лише їх імен, вони цього не бажали. Вийшли з хати, не сказавши куди, і витрушуvali з кишені записки, щоб ні згадки про них, щоб цьому тільки одно ймення: Україна".

На шляху до Добровлян засохла кров.

ЇЇ ПРАВДИВЕ ІМ'Я

Вона в цій вуличці була зовсім чужа, незнана, а для багатьох і загадкова. Замешкала в сторожівці, що після евакуації третьої панцирної дивізії стояла пусткою. Тепер у вікнах назелено розмальованої будки цвітуть вазонки. Щодня в одній порі виходить звідти жінка з мішечком під пахвою, — зникає десь за рогом третьої вулиці. Коли вертає, — ніхто ще не бачив. Цими ранками кругом неї з очей багатьох виглядає цікавість, — хто вона? “Стривайте, а це ж не вона буде... Минулої неділі якась жінка потрапила до церкви без накриття голови. До цього ж вона — кажуть — не знала, що простоволосою переступити божого порога тут не годиться”.

Згадували: тоді довго дивились її услід, і вона здається оглядалась. Тепер уже всім ясно: жінка, що потрапила простоволосою до церкви — була прибиральницею в мадам Грейс. Хотілось би тільки знати ще правдиве її ім'я, бо тяжке воно було до запам'ятання, і мадам Грейс кликала її по-своюму. Казала: “В моєї мами теж була служниця, теж зі старого світу, самітня, як от і ти, приблизно десь у твоїх літах, — казали зведениця, а ми по-своюму кликали її тьотею. О, як дуже чимсь ти нагадуєш її...” Відтоді стали кликати її тьотею.

Сьогодні в мадам Грейс гості — випадкові гості, потрапили в час, коли тьотя прибирала. Вони пройшлися свіжо-воскованою підлогою й залишили тут свої сліди. Тьотя була трохи вражена цим, але мадам, відправивши гостей, вернула на радощах, — треба було всім радіти.

“Якби ти, тьотю, знала, яка радість! Ох, якби ти знала!...”

“Ну, то скажіть, скажіть уже цю новину, хай і я радію!”

Але мадам все ще здержувалась від захоплення:
“Ох, якби ти знала...”

“Це цікаві гості, в мене теж було бажання включитись у вашу розмову. Та якось незручно було. Ви ж бачили: я навколошках під порогом, зі стиркою в руках, незнайома їм; а вони вже держались клямки, але сказати було що.”

— Ні тъютю, краще ні. Я ж тебе знаю, ти зараз виїхала б із своїм краєм, а це обридно. Я думаю час був вам уже всім це відчути. Хіба ж ви, прибувші, не чуєте: у слід за вами вулицями наші діти вже викрикують: “Як там у старім світі?”, так просто на нашій мові, все це так на кпини. Тому я вже давно збиралась сказати: ваші короваї тут не всмак нам, і повторю: доки ваші чола хмарнітимуть думою старого краю, — ніхто вас і в хату не прийме тут.”

На обличчі мадам притахла радість, але вона знову пурхла в рожеві котари і звідтам чулась радість її. А радість така: гості, що залишили тут свої сліди — найбільші багатії на провінцію. Їх син — разом із сином мадам Грейс — на війні, на одному фронті, отож чутка така, що на свята будуть у дома. “Ах, тъютю, якби ти знала... Ні, ти собі не уявляєш”... хотіла сказати щось, але здержалась. Говорити про материнські втіхи літній жінці, що матір’ю ніколи не була... Вона рада була тепер обійти все, щоб тільки знов не наткнулись на нотки смутку, що просмикували іноді в її хату з приходом тъюті.

Рівно пів на дванадцяту в кімнатах мадам Грейс почувся плач.

“Ти, бейбі?”

“Гей!”

“А тобі що?”

“Тъотя плаче”...
“Тъотю!”
“Та нічого подібного”...
“Но, но”...
“Ну, кажу ж вам”...
“Аби я цього не чула”...
“Ну, не вірите”...
“Вірю, але мені досить цього”...
“Ой, Боже, піднесла хустину витерти піт з чола”...
“Це не перше... Чую твої зітхання... заносиш нам слізози в хату”...

Обличчя тъоті скривилось усмішкою. Мадам Грейс це спостерегла, розгнівана поспішила відрахувати їй центи в кулак. Так і відчулось, що поки тут передсвяточна радість, не закличуть тъоті до помешкань. Тъотя ще постояла за порогом. Мадам ще винесла їй торбу. (Забула). Опісля мадам вийшла на поверх і слідкувала ще за нею. Вона ще стоїть... Пустилась у вулицю... Оглянулась... Зупинилася на розі вулиці біля поштової скриньки, вистоювала якийсь час і зникла. Ішла. Звертала на себе увагу перехожих перешитою вояцькою шинеллю, і блідими нефарбованими устами. Сніжок відсвіжував турботу за втратою праці. Біло, біло на верхах і під ногами. Ішла вояцькою ходою, вростаючи у ґрунт. “Межам межі, межі й межі” ніде ніякого злиття. “Межам межі, межі й межі”... це що вчепилось їй на язик. А опісля прочуття, наче б хто за нею гнався.

Оглянулась: “Мадам Грейс?” Справді вона. А це що? В новому хутрі, розпатлана, з мертецецькими устами. Ов, тут якась втрата! Підождала. Мадам завернула її, нічого не сказавши. Ішли так, наче спішили комусь на порятунок. Пройшли бульвар, перейшли на другу сторону вулиці. І вже біля порогу. Від вечера непогашені світла, ні, тут справді якийсь упадок.

Мадам провела тьотю довгим коридором без слова. Тут непогашені світла. В глибині коридору, перед дверми направо — зупинились — світла... Тьотя не знала, чого її покликано. Мадам взялась за клямку, але, поки відчинити двері, сказала: “Не буде сина на святах”.

Схилила голову до білого одвірка й розплакалась. Тепер тьотя запримітила в її руках коверту в чорному обрамленні. Хотіла сказати “Ще будуть в нас свята,” і поспішила піддержати її. Зім’ята з болю сповзала на долівку, здавалось, провалювалась десь у землю. Тьотя взяла її за лікті, розглянулась за поміччю — у куті стояв лещетарський виряд. За вікном вулицею під гук сирен пливло життя.

“Заспокійся жінко... не треба цього... Дивись на мене, я не плачу... Ти втратила там одного, а я двох — і третій не знати де”... сказала тьотя. Мадам Грейс дивом звелась на силах. Сталі напроти себе порівнятись втратами.

“І ти... теж... там... втратила синів”...

“Так, раніше за тебе... Там одного, а двох десь там... Упали на трьох вуглах світу. Падуть наші сини на всіх кінцях світу за свою батьківщину”.

“Там одного, а двох кажеш, там десь... в лісах?”...

“Там одного, а двох десь, а тут... на широких полях шукаємо відкопати свою долю.”

“То так, а я гадала”...

Зляканими очима дивилась на тьотю... Ні, це не та тьотя... “Ви пробачте мені, але це соромно... справді, як це так?, не пам'ятати вашого правдивого імені... Скажіть будь ласка, ваше правидиве ім'я?...

В ясному коридорі обидві держались за руки, ї не знати було котра котру піддержувала на силах.

ПРОКОЛЕНИЙ ОБРАЗ

Я особисто почиваю велику уразу до поліції. Це за-корінилось у мене змалку. Відтоді при кожній зустрічі з поліцією я не можу не викликати підозріння до себе. З цього й починається. От і вчора: два високі на зріст, чорняві, високо підперезані, в гумових плащах — тепер лопотять по них важкі краплі дощу... слідом за мною запах цигаркового диму. Ідуть без слова, серединою вулиці, маршовим кроком. Нам поступаються з дороги, я чую на собі багато поглядів.

Навіщо цього всього? Яка кому користь із цього? Чого вони хотуть від мене? Входимо в глибоке підсіння, зупиняємося біля кованих дверей, посміхається мені незнайома жінка, чекаючи...

Коли мене моя мати клонила перед образи святих, я мав сумнів до святця в шапці з довгими вусами, що над його головою не видно було ясно-золотого кружка. Аж одної ночі грюкотом озвались наші двері, ніч прокололи рефлектори, на дверях скрестились багнети, грюкіт водночас почувся в усіх кімнатах. Мати звела нас, малеч, в один кут, засипляла нас і зашпітувала молитвами. Десь гриміло, тріщали стіни, обсипалася стеля... Раптом впав рефлектор на образ й лискуче лезо меча прокололо образ у золотому обрамленні.

Одна ніч, все це так наче сон, бо після цього ми ще спали, але вранці прокинулись і образ дійсно був проколений.

Довго висів проколений образ — ніхто його не здіймав. Кожного дня все більш з'являлось людей на

нашій оборі. Звідусіль збирались оглядати проколений образ. Рана завдана багнетом болючіше вражала, ніж усі інші рани, які хто колинебудь бачив, виконані пензлем мистця.

Оці зібрання на нашій оборі — розголос. Аж прийшла поліція, образ зняла й забрала з собою. Після цього розвіявся в мене сумнів щодо святця, у якого так багато вірили. Я відчув уразу до поліції. При зустрічі з поліцією я викликаю до себе підозріння — мене арештують.

На довгих дубових ослонах нас ціла лава. Ми все лиши інквізитом. На цих самих лавах, з-за одного ж і того самого бар'єра, раз показується нам на червоному полі орел, то червона зірка, то трупяча голівка. Все поліція. До всіх них у нас однакова ураза. І ми викликаємо до себе велике підозріння. У своїх шуканнях вони приходять до одного і того самого образа, і вони — вороги між собою — супроти нас у своїх рішеннях одно-згідні.

Звичайно викликали нас по одному, сьогодні для відміні впустили всіх разом. З усіх келій зігнали нас на одну лаву. Нічого не питалися. Довгими годинами тримали нас на ослонах і вивчали нас. Непорушно за бар'єром напроти нас сиділи рядом, смоктали цигарки й пронизливо дививались у наші обличчя. Кожний із нас пришпилений був поглядом одного і всіх разом. Ми не витримували їх поглядів і дивилися вниз. Цьому кінця не було, і котрийсь з наших зважився: “Нас кривила Польща за те, що ми любили і ненавиділи... Ми карались в тюрмах енкаведе за те... за те ж саме... Ми зводили ворохобні з ними, з вашими ворогами... ми...” Хтось з наших сіпнув його за полу і він присів.

Наши обличчя були вірним відображенням нашої душі. З цим нам нікуди було сковатись — нам не вірили. Ні, вони вірили, — ми занадто одверті були. Раптом

впало звідкись одне слово і нас помішало. Ми затріпали руками, заперечили головами, дехто встав з місця й ослони опустіли.

Нас везли в дальшу дорогу, за нами наші акти. Кожний їхав із своїм образом і уразою. Заціливши уста, щоб не відкрити їх неправдою.

НАД ВОДОСПАДОМ ЧЕРЕМОША

Ті два молоденькі, то вони не закінчили ще школи, а третій, старший, то він утратив жінку й діток, ото вони, у чорних киреях вистоюють на трьох углах її хати. Їх розстріляли тут за вілією "Русалка" на горбку. Багато їх там розстріляли. Вони бачили лише трьох і тих трьох бачать щоночі на углах своєї хати. Вона недавня тут. Бачили, водила за собою двох білоголових "німчуків", на пальцях носила срібні перстені з труп'ячими голівками, прозвали її гестапівкою. В її роді не було повір'я про духів, аж тут... і очам не могла вірити. Як ніч — три на углах... Із заходом сонця йшла до ліжка, накривалась із головою, ховала дітей під ліжка, збігала в льох, ховалася за порожніми бочками. Розкинені колиби по верхах, рядком понад Черемошом — хатки... Ой, страшні, страшні ці люди, що в них живуть! Ходять верхами з гострими бартками, а долинами тягнуть за собою щось довге-довге, завинуте в сердаки. З-під польв їх кожухів, замість трембіт, виглядають сталеві цівки,... ой, по-іншому вони трембітають! Чого ж то вони в тінях ходять, вийшли з своїх хат, церкву покинули? Ой, чого ж, чого?... Чого на пагорбку земля ворушиться? Тут були вже й гармати, проїхали танки, знижувались літаки. Скільки їх уже тут не перетовкли, не спалили, за водою пустили, а вони є. Їх стріляють, а вони встають і ходять.

Лишала дітей, збігала в Черемош, мочила голову в холодній воді, — сушила на вітрі, росли коси, довгі чорні носи, ховала їх від свого мужа. "Ой, котра ж то нічка вже його приведе, щоб забрав мене звідси з діть-

ми до мами, в далекий мій կрай Баварію?" Свистілі замки, лоском відчинались усі двері, голос на всіх поверхах, — це він приходив. Знаходив її в підвалі за порожніми бочками, або на горищі за комином в пір'ї, або на ганку за старим піяном. Тоді витягав її до світла — кричав. Усе п'яний, на срібних перстенях — кров, тряслися руки, а це вже була його остання ніч. "Де діти? Покажи мені дітей!" — кричав. Показала їх, захованих під ліжком. Побачив в неї коси. А в косах вплетений кільчастий дріт, за пазухою щось ховала. Плакала: "Багато дверей, а за кожними дверми чиєсь життя смертю на мене дишеш... Шум смерек мозок мулють, гук водоспаду кишки в мені вивертає, якби цей Черемош хоч на хвилинку зупинити, почути, що за тим шумом криється... Гроза в звуках і кольорах, верхами й долами й з облаків насувається... Забери мене звідси, а ні, то прикажи їм, хай вступляться з углів. Як ніч, стоять на углах, довгими тінями від місяця падуть мені у вікна, я не можу"... Тримався за кобур і реготав. Дико, набабно, реготавсь а опісля вивів її надвір і водив городцями, квітниками. "Ану, де? Де вони? Покажи мені їх!" Добув з кобура револьвера і ніс його перед собою. "Покажи мені їх!" — "Ти сліпий, щоб бачити їх!" — Сердився. Бубонів довкола вілії, світив на пагорбку, свіжу землю, (вона була стовчена дитячими слідами), що казала ворушитися, закидав камінням. "Я тобі добуду їх, посічу й м'яском їх нагодую тебе!" Позасвічував в усіх кімнатах, його голос на трьох поверхах, з забрудженими руками стояв серед хати й дивився на неї. Вона, непотрібно, поклялася, що має образ Богоматері — шукала за ним у скрині на дні, він бачив його в її пазусі.

Так ніч їм сходила. Так, це була його остання ніч. За плечима його в хаті стояло їх троє. Троє в чорних кереях. Так, це ті самі. На них не було ні землі, ні крові. Все було реальне. Звичайно, він кинувсь був до зброї, але йому не поталанило. На столі з'явилися три

металеві скриньки з золотом, але й це не помогло. Тоді він упав на землю й дико ревів. Вона репогалася і топтала його ногами. Діти спали, а потім пробудились: плакали і сміялись. У хаті віяв вітер, хитав вазонами, дрижали фіранки на вікнах. На столі лежало багато ключів. — “Збирайся наш пане, підеш з нами! Прийшла черга й на тебе. Ти своє в день відгуляв — тепер наше право. Чого ж ти трусишся? От тобі й герой! Ходи, ми тобі поможем! Не протився, це право ночі”.

Іого грубого, роздягненого, у пантофлях лише, вивели з хати, вели в ніч. Два молоденькі, облишили його далеко за собою, йшли понад Черемош, говорили про ранню весну. Старший ще вернувся. Вона сиділа зв'язана на долівці, за її плечами ховалося двоє зизоких. Світла не було, видно було від дня. Узяли їх за ніжки і на її очах головами до одвірків вилущити з них мозок. Так зробили з його дітьми, а дружину багнетом прокололи, а батька на грушці повісили, а сестру в криницю вкинули... Крізь щілину, з-за його плечей, виглянув ранок. Звільнив руки. “Хай цьому будуть і свідки!” Сказав і пішов доганяти своїх.

Вона лишилася блукати верхами, відпитуючи дому свого. Босоніж, у чорному сердачку, з довгими дикими косами, з кошілем у руках, закосичена листом папороті, водить за собою двоє зничавіліх підлітків, виспівуючи пісню про розстріляних на пагорбку.

“Там ворушиться земля, а вони без знаку крові й землі на собі, у чорних керех з хрестиками на груях, ходять пімстити свою смерть...” — Співає чорна панія верхами.

ПОРАЖЕНІ

Машина заточилася з місця на місце. В повітрі за-комельгувало порохом. Обсмалене обличчя шофера розтялось рядом зубів. Андрій з Василем, тримаючись за рамена, зійшли з східців. Андрій налягав на праву ногу, але тепер непомітно було цього; опершись на Василя, йшли, якби собі рівні.

“Налетіли гуси з далекого краю, збили-сколотили воду на Дунаю”... Вкінці хтось вирівнявся октавою, — переразливо, пискливо, як цвяхом по склі, тягнув... “воду на Дуна-а-а-й!” З білим листкам виходили за огорожу — збирались біля шпиталля. Іншим випала робота з рук, руки скрестились на грудях, жінки з дітьми й старенькі вийшли проводжати. Соромливо посміхнувся ясний будень і вмовк. З-за дерев загrimів вгорі мотор, блиснув крилом до сонця і над товпою перевів свою тінь. Машина, загружена валіzkами, клунками, рушила. Товпа посувалась. В неладі, гуртом, серединою дороги. Йшли. В сірому ковпоті плелись ноги, — багато ніг, хитались голови, падали слова і фрази — оклепані фрази. Іноді окремі слова в дивні невідгадані фрази спліталися. З них вловити було можна лише деякі слова. — Кажуть... Говорять... В шахтах... Лісорубів?... Пишуть... Їсти... Душа... Так... Голод... Закон... Країна... Правда... Життя... Іноді вичувалось рецитовані цілі фрази: “Гупали гармати, гриміли бомби, здригалась земля, як у решеті, підкидало нас — не висіяло. — “Га, що скажете?” — “Залишились пусткою поля, — господарі їх торбaryми в світи пустилися!” — “Чи є ще десь закон, щоб нам своє життя творити дав?... Чи по-

трібні ми ще кому, та наші жертви? Як ні, то най цей світ на двоє розколеться, а ми в ту розколину коміть головою пустимось!" Ішли. Плакали й співали, молились і кляли. Бренькіт розстроєної мандоліни, гамір, вереск дітей, голосіння. Якийсь особливий похід, не то похорон, не то весілля ані демонстрація. Проступаються з дороги. Розстроєна громадка, чимсь поражена й глибоко діткнена. Вибалущені очі, розкриті роти. — "Тяжко пускатись берега цієї землі!" "З болем серця і з грудкою рідної землі за пазухою, все вперед, подальше й подальше від неї, все з більшим болем і з більшою тugoю за Нею". — "Гадасте? А може ні! Може навпаки, що крок то все біжче до Неї, все з більшою надією: крок — це прогрес. — Свій більтугу занесемо в чужину. Сльозами поливатимем — заквітне любов. Любов переможе!"

Кажуть, блуд нас на чужині взявся. Десь там дорога рідна сторона, а тут також уже: між бараками зелені грядки, в соняшниках різьблена церковця, а в лісі на пісках могилки. Щось ніби напів рідне.

— "Множаться діти — в чужих городах поливають квіти..." Андрій втирався хусткою, Василь нахилився до нього, — щось, ніби нашпітував йому до вуха, і тепер здавалось, обидва кривуляли. Андрій чогось пустився Василя і самотужки покривуляв на другий бік хідника, а Василь піdnіс ще з бруку не знати чию замурzanу дитину і довго ще довго на своїх руках й ніс. — "Грудку рідної землі через океани за море в чужину занесемо. Розбредемося по широкому світі і будемо крякати — безустанно крякати про те, що нас діткнуло, вразило, що нас з рідного гнізда пхнуло". —

На роздоріжжі зупинились і, ніби вода перед роздвоєним руслом, розділились. Стали у двох лавах. Заметушились хустинки, знялись капелюхи, піdnялись голоси; "Так не забувайте за нас старих, малих та калік". Ваші руки — наш ум. Ви там — ми тут — одна віра —

ми разом", — Пішли різними дорогами, а ті дороги мали
їм на рідній землі зійтись. Так собі постановили. Остан-
ні слова були: "До побачення на Україні."

Зеленим віттям над темною вуличкою похилились
дерева, машини за машинами зелені, темні, ще темніші...

МАТИ І ДОНЯ

На моїй одежі пил далеких доріг, — я зупиняюсь біля цих воріт.

— Добридень, Маріє! Чи пізнаєте?

— О, Василю, Василечку!...

Гей, як подавньому-давньому прозвучали ці слова, цей голос! Сонце — під захід, здавалось, сколихнулось миттю й простір часу між нами на воротях споришием зацвів.

— О, занапашений краю наш! А ми так дуже хотіли помогти...

Вона в чужій одежі оперта на воротях, за її племіна підвodom до заходу — гребля кам'яна. Фарма — одна грядка, простір, що на ньому сонце губиться, і ці будинки здалека-далека їх бачу.

— Чого ж плачете? А може це сліззи-радости скачуть. Ви ж і підтоптались, по вас уже лиш основа.

— Що ж, у торбах з-за моря цього всього я не принесла.

— Скільки це вже років?

— Багато... широке море, далекий край... тяжкі перші початки... роки безробіття, а тут уже син за Канаду впав. Хіба ніхто там про це нечув?

Різьблене обличчя запливло слізами. Кругом радість і жалість.

На городі.. декілька могилок у гнізді осик. Вслушайтесь у цей шум! Тихо, вітрець ані шеберхне, звідки цей шум?.. “Якось на саме Благовіщення в ніч — небіжчик сказав зробити світла, вбрав недільне шмаття і впав через поріг. Це був його останній крок. А він пе-

ред своїм кінцем зривався з постелі, никав по хаті, ка-
зав — до краю їду..."

Корчували, визбирували каміння, тут сідали пере-
почити. Він так заслухувався в цей шум, звик до ньо-
го й так залишили декілька осик, хай цей шум... Хай
услухуються в нього. Цей шум перейнявся його піснею
і вічно над могилою його тепер шум-сум — туга за
старим краєм.

В хаті... на стінах світлини: весілля, похорони, пра-
ники й христини... Цивільні, військові: мужчини, жін-
ки й діти, тутешні й крайові. "Цей при літунстві, цей
упав на фронті, за морем в Італії, а це вже все внуки...
Як були, так і розійшлися. Наче ті птахи, що вбрав-
пились у пір'я, випурхли, залишивши старе гніздечко".
Розглядається по хаті так, наче чогось їй ще не достас.
"А це моя наймолодша, ще коло мене, моя бейбі. Бейбі
сидить біля столу за машиною... Я між ними в дивному
якомусь світі.

— Згадую, Маріс, ваше бідування й розспівану вас
молоду, бачу ваші гаразди й вас відцвілу-сумну... Де ж
ви поділись?

Вона втирає слізки, поправляє хустку на голові.
"О, не говорив би ти! Хіба не бачиш, у що я переміни-
лася, як я розрослася? Я ж розцвіла оцім молодняком
— дітьми, внуками... я сміюся їхніми устами... вони пе-
респівують мої співаночки"... I знов про старий край,
кривиться обличчя мами, а очі дочки слізами запли-
вають.

— Вони всі такі у вас?

— Всі, до найменшої внучки. Як я лише скривлю-
ся, то так той плач розіллеться на найменшім, а затяг-
ну співанку, то пройметься нею наймолодше.

Я стою. Дивлюсь на маму й дочку, як на дві сло-
зини. Мати в дочку перемінилась.

Виходжу з воріт затичених хрестиком. Вона на об-
орі, вона в хаті. Вона на фармах і в місті. Вона розчле-
новалась, розквітла молодняком у просторі майбутнього

ЖІНКА З КІМНАТИ Ч. 9

Вчора Антона покликав бос до себе і як ніколи: поклав йому на плече руку, посміхнувшись. Антонові пригадалось невиразне в сні чиєсь обличчя і його пройняв холод. Це трапилось йому на п'ятому тижні його праці, — до того часу вони не розмовляли з собою; розминались у вузькому коридорі без слова. Антін не звик був у своєму житті мати боса. Праця, яку він виконував, не мала нічого спільногого з його професією, він не знав її міри, ні ваги й тому, може, робив більше, ніж було цього треба. Йому вже раз хотілось почути голос свого боса. Тут-то-там дармо вистоював зі своєю працею, дожидаючи когось. Він виконував працю нічного сторожа цієї кам'яниці. За зеленою заслоною вікна чергувалися ночі з днями, а тут: жовті світла, глибінь коридорів і ця нерозгадана мовчазність його боса. Ця мовчазність стала гнобити Антона.

На третій підлозі — в цей час, коли Антін приходить сюди забирати сміття, з кімнати число дев'ять виходить якась жінка. З першого погляду вона видалась Антонові людиною, що її вже десь раз у житті колись бачив. Останнього разу він знайшов у смітнику непощоджену її світлину. Збирався віддати, склав до кишені, тепер вона зімнілась і тепер уже їй показувати не випадало... Антін навік був до цієї зустрічі. Він не міг би був сказати, що почував при зустрічі з нею, — у глибині її погляду добачував він собі співчуття й одиноко цей погляд став відпруженням у його праці. Він ждав, що вона колись зачепить його, — він отвориться для неї й почус вона те, чого не знайде у великих то-мах світу.

Тепер бос вказав йому на фотель — вони розговорились: їх розмова була коротка, нагальна, уривчаста. Бос кудись поспішав.

— Як почуваетесь?

— Нічого...

— Но, ви не говоріть, я все це добре розумію. На приклад, що робили ви вдома, там у краю?

— Це неважне, обставини й бачите людина...

— Так, але праця наша вас гнобить.

— Hi, я зовсім добре себе почуваю. Я навіть щасливий. Щасливий, що потрапив до своїх, кращого мені тепер не знайти...

— Говорите одне, а... Ми бачимо й розуміємо, співчуваємо вам, але... Нам уже сказали хто ви. Мені дуже прикро, я дуже жалую, але...

— Що вам сказали?

— Сказали хто ви.

— Хто я, не злочинець, як бачите, людина й тільки.

— Тут є люди, що знають вас з дому, сказали нам хто ви там були.

— Було та відгуло, а тепер я є тим, чим бачите мене. Поскільки ще фізично зберіг себе — жити хочу.

— На жаль праці для вас у нас немає. Це праця не для вас. Я дуже жалую, що я не знав, ви повинні були самі сказати, а оце недавно ми довідалися, нам сказали хто ви — ви професор. — Hi, ні, ви не крийтеся з цим, вам не поможе, то видно. Ми відразу стали помічати, що мітла — не ваша професія. То видно, що кому.

— Ну, нехай і так, то що ж? У цих обставинах, то мітла мені ще найбільш підходить.

— Hi, ні, я дуже жалую, але нам прикро. Ми люди й дивитися нам на вас, як ви з кожним днемnidісте, теряєтесь нам на очах — це тяжко. Ми вас розуміємо, зрозумійте й ви нас. — Тепер вони вмовкли, зацокотіла машина.

Бос звівся на ноги, вибираючи папірець з машини — сказав: — Хай вас це не турбус, це явище нормальнє, такі палірці і я колись діставав, без цього життя наше було б дуже сіре, монотонне й безбарвне.

В сірім ком'юнезоні людина оберталася в руках папірем. За широкими плечима боса ховалось сонце, розприски його проміння згасли на рожевих стінах.

— Ви кажете, що це несподівано вас заскочило, що не відповідаєте, що з вами станеться за порогом... Ми також люди і дивитися на вас — наша мука. Ми не можемо дивитися, як ви нидісте, западаєтесь кудись на наших очах... — виправдувався бос.

— Я багато дечого маю сказати, я б хотів тепер говорити з людьми...

— Ще наговоритеся... Про що саме ви тепер хотіли б говорити?

Антін переступив з ноги на ногу. Він подивився на обличчя боса й був певний, що нічого йому не зможе сказати. Між ними зависла порожнеча. Але в цей мент заскрипіли двері, коридором почулись чиєсь кроки, електричний дзвінок і вони вийшли. З вікна другого поверху в слід їм дивилась якась жінка. Бос всів до авта, положив руку на керовницю й сказав ще до Антона:

— Не оглядайтесь тепер, я це все ради неї. Останніми часами вона дуже перейнялась вашою особою. Вона, моя дружина, треба вам знати тепер, у вагітному стані. Тепер їй треба якнайбільшої погоди духа... — треба їй якнайбільше погідних облич спостерігати, — при виході з дверей вона все зустрічає лише вас... ваше страшне обличчя являється їй у снах, — я боюся, щоб це не мало поганих наслідків для нашадка. Я думаю, що я вже багато сказав, для того щоб ви зрозуміли нас, так, як розуміємо ми вас.

Авто рушило, жінка з вікна другого поверху вслід йому кинула пошматованій листок. Антін оглянувся: то була жінка з кімнати ч. 9.

КЛИЧЕ КРОВ

Ішла плитяними східцями, придережуючись поруччя, коридором і знов східцями й коридором, аж під сам склін суфіту просто в ті двері, єдині тут двері. Вони тепер підкладені кропив'яним мішечком, і вона довго мацукає, шукає твердого місця постукати до них. Зашамотила долонею й зупинилась. Прислухувалась. "Як застукати до нього, пробратись у цей таємник? А може ні, може залишити його в спокої? Але ж як день — снується попри вікна, а прийде ніч, турбує мене своїм світлом. Невідклично сьогодні застукати до нього".

Замашистою п'ятірнею застукотила у твердий одвірок. Глухо, наче з-під землі, почувся чийсь голос. А тут вибухнули світла й рипнули десь двері, чиось придавлені голоси і крохи. Хтось прямує коридором. Поспішила відкрити двері. Відчинила й пізнала його. Так це він, той самий. Високий, аж похилий, у робітничій уніформі щодня повз вікна проходить до праці. Він підвівся з-за бюрка, невипускаючи з рук пера. Звисока глянув понад абажур. Світла і ця поява, — незнайома жінка в таку пору, у чорній балевій сукні, з букетом квітів на грудях...

"Ви проганчте мені, що я без попередження в таку пору... Ми ще й не знайомилися... я тут напроти ваших вікон. Щодня проходите, бачу, повз мої вікна... Мое ім'я Вікторія, а ваше?... Як, як? Яків Павлович? То мое повніше буде Вікторія Степанівна... Я тут собі напроти вас, можна?"

Скромно присіла в кутику на канапі.

"Так що ж, Якове Павловичу, будемо сваритися?

Ви тут клопіт мій напроти моого вікна. То ваше світло після дванадцятої б'є мене на моєму ліжку, безпardonно б'є — не дає заснути. Я вже й засуву прибдала, а воно крізь щілину так просто в очі й тне! Ха-ха-ха!” дзвенить її сміх переможно над усім тим, що промовляло за непристойність її візити.

На Яковому обличчі зайніялась ледве помітна усмішка й довго не згасала:

“Це справді нахабно, шкода лише, що ви скорше про це мені не сказали... А то, бачите, людина за працею й не помічає, що круг ней дістеться”.

“Та це нічого, не беріть цього так серйозно. На це є рада.”

“І я так думаю”, сказав Яків. За дверми чути шамряву. Вікторія звелась з місця.

— Ну, пробачте, але ви готові подумати, що я сама до вас в таку пору”... Вона рушилась у напрямі дверей.

“Просіть їх до хати!” сказав Яків.

Вікторія на всю широчінь розкрила двері, але ніхто не входив.

Вікторія сидить на своєму місці. Їй ніяково за тих, що там за дверми. На її обличчі рум'янець, але вона все те перемагає.

“Так коли ж та праця кінчається у вас? Приходите від одної й сідаєте за другу. Але ж ця друга шифта вашої праці... так я розумію, обовязок супроти неї — залишеної батьківщини. Праця і праця, а я, бачите, прийшла запропонувати вам піти зі мною на забаву.”

Яків, заскочений її сміливістю, дивився на неї, наче намагався розгадати її. А далі вона й не зчулась, як він, переключившись, дивився кудись далеко. На його обличчя впала відтінь, між ними стала непроглядна далечінь. Музика втихла й знову почулась. Вони так довго сиділи без слова, аж відчулась якась самотність. Вікторії здавалось, що вона вже надто довго сидить тут. Світла

напроти гаснуть. Вона ледве чутно зводиться на ноги, просягає холодну руку і кладе її Яковові на чоло.

“Якове Павловичу”, зміненим голосом, “не хмурте чола, погані зморшки дістанете, тут таких не люблять. Тут вам ніхто не співчуватиме. Я чула”, говорила далі, “ви залишили обкровавлені пороги... у церкві бачили трупів...на ваших очах гвалтовано сестер ваших...я чула, я читала і після цього ви снилися мені... У чорних керяж з хрестами на грудях, з ліхтарями в руках шукаєте гімсти. Ви пробачте мені за мою сміливість, але по-тутешньому ви занадто любите своїх матерів, прив'язуєтесь до своїх хат, ви глибоко вросли у свій ґрунт і чуєте постійне тяготіння до нього. Тут більшість таких, що родились вдорозі, батьківщиною вибрали собі свободу, вони й на місяці поставлять своє шатро, щоб лише під вільним небом... Тут вас не зрозуміють.”

Яків уважно дивився на неї.

“Хто ж ви, що так говорите?”

“Зробіть ясніше світло”, казала посміхаючись, — а я вам зраджу одну таємницю. Зрештою це не є секрет, що з походження я українка. Але я недавно про це довідалась. Я й сама гаразд не розумію, як я відчула це. Батьків не пам'ятаю й нема нікого тут у мене з рідних. Але може це був такий подув вітру, чи сон. Сон, що після нього місто, в якому я була, видалось мені непривітним. Я ж тут народилася. А проте... я відчула якесь хвилювання і, власне, з того часу я й чую якесь роздвоєння. Якове Павловичу, я ще не знаю, яка половина в мені переможе, але повірте, що я вам не чужа. Я б хотіла увести вас у цей світ і пізнати ваш”...

Тепер вони розговорились. Розговорились так, наче давно знайомі по довгих роках розлуки. Він показав їй порозріяні листи й зачитував окремі уривки. Заговорились до пізна. Доць полоскав темну шибку, здалека десь котився гурkit грому, а за стіною — музика.

“Я батьків не памятаю, але в мене була бабуся. Бабуся багато оповідала мені про наш край Україну. Тоді я ще маленькою була і все те сприймала наче казку яку. Бабуся померла й осиротила мене. Я перейшла на чужі руки. Я ще довго ховала грудочку землі, що мені бабуся передала, її одежу берегла, а опісля хтось то викрав усе в мене. Якийсь час усе забулось було, а підросла, зачиталась і знов віджило все в мені...”

“Кого тут ще знаєте із наших?”

“Нікого тут не знаю й прикро мені. Почуваюся, наче відблукане курча, що не памятає свого роду”. Вона добула з торбинки хустинку й піднесла до очей: “Я відчуваю брак рідної почви”. Вмовкли. Прислухались.

“Чуєте, там музика!”

“Тут музика, а там зойк і кров!”

Прислухались. А за вікном — темна ніч. Небозвід спалахнув вогнем, скрещувались блискавки. Коли втихав гуркіт, говорили далі.

“Учора, перетрушуючи кишені старої куртки, я витрусиив на хідник чатиння, а опісля позбирав. Чатиння лісу. Це так, наче замість грудки рідної землі сюди занеслось. Варто б вам втягнути того запаху, щоб відчули ви.. запах рідного ґрунту.”

“Ви так далеко від неї, а такі близькі серцем її”, тій нашій Україні” — сказала. — “Вона має велику силу притягання. Ви ще дальнє від неї, бо не бачили її, а все ж таки чуєте постійне тяготіння до неї”, сказав Яків.

Вони наблизились до себе й відчули якесь тепло. Але не виявляли того. Яків глянув на годинник і звівся на ноги. Вікторії здалось, наче він кудись спішить.

“Дивіться, дивіться, там чиє обличчя!” скрікнула схопивши долонями за очі.

Яків оглянувся.

“Нічого подібного, це мабуть вам привиділося.”

“Але ж ні, ні! Кажу вам, бачила двоє облич!

“Так це нічого іншого, лише наші обличчя відбились проти темної ночі.”

“А мені здається, що це хтось вас викликає. Ви говорили про кров братів...” Стряслася плечима.

“Слушно, кличе мене обов’язок викликаний кров’ю братів!” сказав Яків. “Але підступіть сюди до мене, дивіться туди!” — Вона підступила, стала поруч нього, немов би порівнялись ростом. На темній шибі відбилося двоє подібних до себе облич. Дивились у темну шибу, бачили розквітлу світлами ніч, свої обличчя й відчуваючи свою близькість.

Блискавка знову розпанахала чорне небо.

Вони зійшли східцями вниз. При головних дверях зупинились. Вікторія зійшла з порога, піднесла чоло. З темного неба на її обличчя впала краплина дощу.

“Сьогодні мене полонить друга половина моєї душі,” сказала Вікторія. “Тільки ради Бога нікому нічого про це... Не дай Бог довідалися б мої опікуни!.. Вони так дуже цього бояться”.

Попрощались, як давні приятели.

ЗЛОДИКА

За цвінттаром на колгоспному полі піймалип злодійку. Звечера засілись, сторожили цілу ніч й аж над ранком: зі смуги цвінтарту виділилась тінь, зближалась. Зразу, здавалось, привид, але зашаруділи босі ноги по стерні й зза полукупків показалась жіноча постать. Сторожі під полукупками сидячи дрімали. Одному снилась мама, другому зелень, сонце, а потім обидвом затъмнення. Висока жінка за полукупками якийсь час стояла нерухомо; розглядалась, наслухала. Під темним овидом множеством світлі блестіла цукровня, на чорні поля, перекраяні білим шляхом, тужливо здаля падала гра моторів. Перехристилась, взяла один сніп в одну руку, а другий у другу й пошкандибала навпросте́ць до дороги. Біля полукупків вона малоощо не наступила на сторожів, а все ще їм це видавалось не реальним, а тепер чують шарудіння, бачать промиті в росах сліди, зірвались з місця, пустились доганяти. Ще не зйшла була з поля — дігнали. “Стій!” Обскочили з двох боків і колами скрестили її дорогу. — “Ой, бодай вас, хлопці, як налякали ви мене! В мені душа застигла, я думала...., а то бачу свої.” — “Нема своїх, неси, сарака, снопи на місце, звідки взяла!” — “Ей, та що це ви, хлопці, жартуєте може?!” — “Нема жартів, кидай снопи, цілуй землю!” — “Та ні, ви не пізнали мене, це я...” Не зважилася вимовити свого іменя. Це я...” — “Це ти, а це ми, а снопи віднеси й ходи з нами в сільраду, а там тобі засвітимо свічку!” — “Чого, хай таскає снопи в сільраду!” — сказав другий і пхнув її перед себе. “Люди мозоляться, потіють, а ти простягаєш руки по

чуже. Такий закон, що відрубаєм тобі їх по лікті!" Темна ніч, і вони завели її на цвінтар. Посадили на гріб.

— Ану, скидай сорочку, розберайся!

— Ой, що це ви хлопці?! — Взялась обіруч за пазуху. — Не ганьбіть мого тіла! В мене сини старші за вас!...

— Скидай сорочку, а ні, то зі шкірою злупимо з тебе!

— Ой, бідні хлопці, ви не пізнали мене, я Дмитриха...

— Ти Дмитриха, я Степан, він Іван, а ти скидай сорочку, бо зараз тобі гріб відкриємо.

Дужими руками знесли її на ноги й немов з дерева кору, здерли з неї сорочку. Захитались вишні й сипнули росою на обличчя й гроби. Підземною мовою задудніли гроби й хрести білі, кам'яні обскочили їх здивовано. Виволікли її на дорогу. Ковані обцаси дзвеніли на схід битою дорогою, в порохах шамотіли босі ноги, волікся червоний пояс і барвінком шелестіли снопи. Біла дорога, обабіч темні рови, гудуть телеграфні стовпи й дроти. "Стій!" — Зупинились. "Чуєш? Зараз про це світ почус". За селом, біля грабаревої черешні зупинились. Тут підождемо ранку, хай лише добре розвидниться, проведемо селом голу, хай усі побачать злодійку. А що ж, злодійці можна й голою ходити поміж людей, лица не має." Дожидали ранку. Сиділи на снопах, їй приказали стояти.

— Пустіть мене, хлопці, Бога в душі майте! Не на чуже я йшла. З мозоля ту землицю придбала. На тій землиці я свої ноги зірвала. Бог мені свідком, вона питома моя. Відобрали її в мене, а я роками стежку на неї топтала, ноги свої виходила, то все ходитиму, як на свою... Коло хати ані стебла, коровка навположенню, гріх за худібку... — Тихо в ніч наче молитва падали її слова.

Десь далеко дніло, тут прорідала темінь із теміні все що раз то остріше визублювався її силует. Піли кури, в колгоспній стайні світилось, біля бровара хтось поїв коні, посвистуючи. Зарожевівся світанок, село, поле і цвінтар. Тепер уже було видно її до найменшої черти. Стояла зкоцюблена до переду, заслонивши груди розпущеними косами. Підкорчена нога була вся в жиляках, зноровлена кров'ю. Менший ростом пролупив очі, зустрівши з її поглядом, відвернувся. Він зайшовся кашлем і пустився кудись нестримно навпростеъ. "Стривай, підохди!" — Придавленим голосом викрикнув більший, доганяючи його. Але той не зупинявся й не оглядався. Аж зрівнялись в ході, зійшли на суголовки, йшли поза село.

- Що сталося? Куди ти?
- Ти знаєш її?
- Ні. А що?
- Та це Дмитриха Панькова, я аж тепер її пізнав.
- Я не знаю ніякої Дмитрихи, але хай вона собі буде хто хоче...
- Ти бачив її нагу?
- Ні.
- Не знати, чи пізнала вона нас.
- Пізнала, не пізнала, а що це?...
- Ми не полюдськи з нею обійшлися.
- А як зі злодійкою?...
- Вона мені ще й до лиха приходиться хрестною мамою. Ану, оглянься, чи ще стоїть.
- Стоїть.
- Що ж тепер робити нам? Іди скажи, хай собі йде геть.
- Іди ти!
- Я боюся, щоб вона мене не пізнала. Не можу подивитись її в очі.
- То вона вже на такий хліб перейшла?

— А що має робити? Землю в неї відобрали, в колгоспі робити не може.

— Тепер багато таких.

Зупинились. Подумали: в білій день гола, простоволоса стоїть при дорозі... “Ходім відпустимо її додому, поки ще її ніхто не побачив, а смерком наносимо їй конюшини, що й не знатиме хто й звідки”. Іскрились роси на сонці, пахло в'ялою конюшиною. Оглянулись, її вже не було. Здалека тільки хрест виднівся. Хлопці віддихнули з полегшією.

НЕВІДЧУТНІ ТОНИ

Він стояв передо мною й губився мені в очах. Жаль мені було його. Я його жалів більше, як звичайну людину, але я йому цього не сказав. Я знов, він уже місяцями не мав пензля в руках і байдужий був до змін у природі, що приносила нам кожна пора року. Я бачив, як він відходив від себе, ставав наче б то якоюсь іншою людиною. Я боявся, що він кінчиться на моїх очах і я вже більше не побачу його таким, як часто бачив при заході сонця: з полотнищем на колінах, в долині Дністра. — Ні, ні, Друзі! Ані словом йому тепер про пейзаж, краще ні... Він тепер — з турботою про працю, про чорну працю, що тут найбільш поплатна, тож не баламутъмо його, хай лише влаштується, шкода, що знівечиться людина.

Він працював у кам'янім кар'єрі. Десь під захід сонця зупинився в мене біля хвіртки. Обшарпаний весь, в пиллюці, наче хто його кам'яною дорогою волік. З пообшиваними щиколотками, з синіми нігтями, з чорними міхурами на долонях, а тепер ще й з турботою про втрату цієї праці. Сідав і шкуру лупив із долонь. Тоді я обминав цю тему, щоб не згадати чим небудь про пензля, я волів був тепер із ним говорити десь у заперті. Іноді ми зустрілись поглядами, що в них було щось таємне, не сказане собі, але скоро відверталися від себе й шукали способу зйті на щось друге. Він сидів. Я стояв опершись на залізну хвіртку. Повз нас проходили люди, люди й машини, а тепер у білих шапочках із маркою компанії на чолі пройшли робітники. Він сказав: "Ти знаєш? Он та компанія... Вони ма-

люють дахи, дахи і стіни... в них "експрієнці", добре платні... Якби так їхнього боса, он ту рябу людину, вмовити... це було б найбільше, про що я можу тепер мріяти". Так сказав він, Антін. Ця компанія зачасто пересувалась перед нашими очима й ми освоїлись із нею, звикли.

Тепер уже Антін лазив по верхах — тиравав дахи. Обставини настільки покращали, що я вже став вмовляти Антона вийти на пейзаж. Антін ще жаліється, що не може вчутись у тоні цього красвиду й заєдно говорить: "Що я... я тут ніщо... Ти ж знаєш, мистця з мене зробило наше подільське небо восени, без нього я тут ніщо... ні при чому тут і рука, коли душа там, де оком не сягнути..."

Я пообіцяв вивести його на місце, що нагадає йому долину Дністра. Ми вже домовились. Ото ж я поспішаю. Сьогодні небо таке, як Антін любить, і я кваплюсь. Кваплюсь, щоб на вершках захопити ще захід сонця.

Перше поверну тут до цієї каварні, вчора я його залишив, він тут стіни малює. Перейшов, бачите, на інші кольори. Я сподівався зустріти його на високому риштованні під стелею. Але його вже тут не було. Дивно якось. Звисали з риштування обхляпані фарбою штани, а захід сонця вперся в недомальовані стіни і, здавалось, вони тепер кров'ю стікали О, які разючі ці кольори! Очі мучать, віддих запирають. Аж нудно! "А деж він? Його вже тут немає", — промовив я сам до себе. "...Його вже тут немає", — говорило все в кімнаті.

"Якщо ми не вспімо на верхи, захопити захід сонця — день для нас буде втрачений" — сказав я. Це було вже біля його хвіртки. Але що це? Зелений "трок". На ганку якісі люди.

Дорогу мені заступила стара жінка.

— Вам чого?

— Як то чого?
— А що?
— Хочу відвідати.
— Нема його.
— А дех?

— Нема і все. — За її спиною виглядало ще декілька облич. "Його вбило... Його вбили кольори"... — сказали. Крізь отвір дверей я запримітив перев'язану голову і звисаючу ногу. Ми стовпились у вузькому коридорі. Ці люди були чимсь уражені. Вони видно, поки я сюди прибув, багато говорили. Тепер вмовкли. Дядько, що вийшов із капелюхом у руках, сказав: "Ми приїхали сюди... каміння з землі виважували... нас камінь не вбив, а цих кольори б'ють". І знов мовчанка. Вмовкли, вибалувившись на мене.

— "Ввел, привикне", — хтось сказав пізніше.

І затяглась балачка. "Я думаю, йому б на фарми. Там городці, рум'янок, васильок і м'ята, цвітуть соняшники, так наче в рідному краю" — сказала котрась із жінок. "А я думаю, що ні, — каже дядько з капелюхом у руці. — Я заберу його з собою. Йому майна світилася б. Лише майна, золота майна. Там ні сонця, ні неба, темні стіни, дадуть ліхтарку, спряжуть з машиною — хай вживастися..."

— То, як людина не ладна собою покермувати, то лиш з машиною спрягти. Запахне м'ята, зацвітуть соняшники, хай лише з машиною зживеться, то й камінь в очах цвістиме, а газоліна пахнутиме, — додав хтось.

— Правду кажете. Приголомшить його гуркіт, задеревіє, убудеться та й житиме. А так, візьме собі туск до серця й червяком точитиме, аж доки не сточить його, як той хрін.

— Ану, послухайте но мене! Небіжка мама віддавла мене за нелюба... чусте, послухайте мене! Небіжка мама віддавла мене за нелюба... — пропихалась якась

із своїм. — Кажу, небіжка мама віддала мене за нелюба! Бувало замкне нас в одній хаті, а ми відвернемось плечима й плачено по кутах. А мама ходить по сусідах і радиться, що робити. А сусіди, як сусіди, одної і тої самої: нехай плачуть, кажуть, добре що плачуть, виплачутися, то їм легше стане. Ага, що ви скажете? А я ще й сьогодні плачу й не виплачусь, і не знати звідки ці слізки стільки беруться. Хтось думає, що людина може плакати, виплакатись, спопеліти й жити ще... деревом по світі ходити, каменем по землі валятись, а я думаю, що ні.

— Ви зле думаете, — заперечила тут розмальована жінка. — Буває так і так. А людину треба рятувати, бодай хоч напів, як інакше не дастесь, не дати людині знівечитись. Тому лиш у майну, в золоту глибоку майну, як каже вуйко Майк...

За хвилину вивели його з помешкання. Двох вели попід рамена. Він руками взявся за їх шиї і, здавалось, побратались. Якась жінка несла йому нагортку й фарбою обхляпану білу шапочку, що на ній була марка його компанії. Люди розступились. Я пропихався заговорити до нього хоч одним словом, але мені не дали. Якась жінка шарпнула мене за рукав і відтягла в кут.

— А ти чого? Дивнося який! Тобі що? Не баламутть людину! Треба ж якось рятувати! Бачиш, люди помогти хочуть.

Його вивели...

— Ану, ходіть но лише сюди, свідками будете. Я сюди не заходила, але знаю, тут ще щось його є... Дивіться но лише тут, — розмальована жінка повела за собою гурт до Антонового помешкання. — Ану дивіться лише що воно таке. Привіз із собою оцей клунок — брудне кропив'яне міща. Казала скинути в салер, ні, витаскав на сам верх. Ану дивіться, будете свідками... що воно там таке, важке мов камінь?

Піднесла міща, зважила його в своїх руках і кинула ним до землі. Міща розірвалось і з нього розсыпалось на хату багато різного формату книжок.

— Ось, бідко ж, кому тут цього треба... привіз з-за моря!.. — залебеділи враз.

Поки трок з Антоном рушив, мене тримали ще в куті: — Ви сидіть тихо! Людину треба рятувати!

В кабіні зеленого троку я бачив його ще в білій шапочці з маркою компанії. На вершках паленів захід. Сьогодні для нас уже втрачене, але ми завтра... Подумав я, не зводячи очей з трока, що своїм кольором ніяк не нагадував кольору трав.

ЗАДЛЯ РОДУ

Після вчораєніх відвідин ніч моя зітліла мені на слові доля. Це слово перетравило мені сон, з цим словом зустрів я ранок. Мені хотілось описати все те, що перегадав я за ту ніч, але в світлі дня це дещо інакше.

Вчораєні відвідини — це відвідини моєї землячки, вірніше дочки моєї землячки. Дочка народилась уже тут, у Канаді, але вона так багато має від своєї матері, що коли з'явилася на моєму порозі, я не міг не подумати про її матір. Матір востаннє бачив в тому самому віці, що тепер бачу дочку. Дивишася і не віриться: така вірна копія!

Спіткнулась на порозі при першім слові:

— О, пробачте! Зразу бачу, що я не потрапила. Мені треба було... казали третя підлога...

Я заскочив її знайомством з її матір'ю.

— О-о-о! Це ви недавно з краю. Цікаво!

— Сідайте, будь ласка!

— На хвильку хіба... я може колись іншим разом до вас... А може ви до нас зайдете?.. Цікаво, покійна мати багато оповідала нам про старий край. В устах трепетом зранене слово край, з грудей зідхання.

— Про що могла оповідати вам ваша мама? — Мовчимо. Дивлюся за місто, в покучерявленій верболозами небозівд і згадую: на зорях будить мене гудок паровоzu, вчувається мені голос Безрукого Михайла — за тупотом кінських копит: “Гоп, го-о-о-оп! На го-ро-денське по два зло-ті до бу-ря-ків!!!”...

Пробирається з-за гори світ. Туманом пахне ранок. З горба з-між прорідних дерев, в причільне вікно див-

ляться білі хрести... Скутана в кропив'яному мішечку, з копачкою під пахвою, босоніж. Густу мряку кашель тне... Збираються біля цвінтаря.. Гуркіт мотору, опісля, вже за горбом, в гуркоті коліс: "Туман, туман по долині широкий лист на калині,

А ще ширший на яворі, десь мій мицій на розмові".

Така то в моїй пам'яті Марія — її мама. Повертається лицем на хату, передо мною елегантна в шовках панна, міс Мері, абсолювентка філософії, дочка Марії. На рукавах нашивки, різокользорові відзнаки: пасики, зірки. Підносить зі стола книжку, дивиться на позолочений буквами хребет.

— "Жаль мені моєї матері. Вона така ще молода — зморила її праця, замучила туга... Щоб я така, скільки в неї любови було! Любити свій край, вічно любити, хоч і злиденний!.. Все з думкою вернутися до нього... через мене не вернулася і мені це докором. Мене переслідує образ її. Що час, то він все з більшим виразом передо мною. Колись на коридорах університету вона, така проста, незграбна, з торбами, повними печива для мене... тут студенти, подруги і мені соромно, я скоро виряджала її додому... тепер жалую. Що час, вона все більше передо мною.

Замислюється. Я потопаю в барвах її очей, в каламуті двох світів (Mic Meri, Marія-Merі) — і вона наче блідне. Відчиняю вікно. В кімнату втискається гамір вулиці. Місто переморгується фарбами реклам. Мелодія "Гриця", але швидким темпом облетіла хату. Mic Meri дивиться на годинника. Ще дві хвилини — виходить.

Після цього ніч моя зітліла мені на слові доля. Доля Марії. Сніг з лану заганяв її під кужіль. На нашій вулиці гомін. Дмитришиних вечерниць... Десь в Андріївський вечір кидали чоботом через хату. розбігались по городах числити кілля в плотах... Десь уранці, йду-

чи до криниці по воду, коромисла з коновками знімали на грудувату землю, перев'язаний кіл зеленим коцом — пощерблений. Чия доля щербата?

Вона так багато про свою маму: мама працювала, мама тужила, багато оповідала, мама любила, маму праця-туга вбила... і ні словечком про батька. А мені цікаво: хто ущасливив Марію? Хто почув її голос, зважив твердість долонь, скопив бистрість очей, збагнув глибінь душі під срібною пазухою, хто — не знавши її — з-за океану виписав собі за подругу? Коб дівка в дівках не сиділа.

Після недіспаної ночі стою біля відчиненого вікна й дивлюся в потік вулиці. Напроти моого вікна — це тут. Це так близько, що я без труднощів читаю число дому. Щодня з вікна бачу цього старика; казали, недавно з фармів, глухонімий, порається на грядках. Так, це тут. Пошто їй було виписувати мені адресу, щоб я дармо шукав по місті, чому було не показати це мені з моого вікна? Вчора він, ніби давно знайомий, — посміхається до мене, простягає мені руку, я радий був почути від нього, як призвела їх доля, але... з усього, що висказав глухонімий було зрозуміле мені одне слово — Марія.

НА БЕРЕЗІ САСКАЧЕВАНУ

Тихо Саскачеван — річка кудись свої води несе Саскатун місто, — і вона своїм плесом наче йому дзеркало піднесла. Непорушно у дзеркалі зеленого плеса стоять будівлі, низькі береги, а сьогодні вони пожовклі ще й калиною закосичені.

Неділя.

Погідне небо.

Ріка, місто, міст, багатобарвні береги. І не могли ми тут не зупинитись. Я і мій дядько — дружба покійного моого батька. В руках у мене книжка — у нього капелюх.

Ідемо. Ступаємо берегом ріки вроочно, як ці води, як день і наші гадки. “Хоч би як там тобі, а ти не піддавайся, не опускай носа — тут таких не люблять... дивись на нас”... — чую батьківський тон.

“Тут де тепер трамваї, світла, музика, вино і втіха, колись була одна будка, раз на добу зупиняється поїзд. Одної ночі й нас скинув там поїзд. Темна ніч і ми присіли на кам'яний висип. Діти згадали про їжу, теплу постілоньку та й заголосили. Плачте, кажу, голосіть, бийте головами, ніхто вже вас тут не почує, бо ми далеко від своїх. Повіяло холодом. Я обтулив небожат, вони так уклались, що ноженята простягли в мамину пазуху, а голівки зложили мені на колінах. Поснули. Ми розговорились. Каже вона: прийдуть Зелені Свята, вийдуть люди з процесією в поле, діти з дзвіночками, прийдуть на нашу сіножат до хреста і скажуть: Панькова сіножат на жидівське перейшла. А може жид, то й не буде терпіти хреста на сіножаті, викине; хрест той небіжчик дід Панько ставив... Сталі ми перегадувати кожну сте-

жечку, кожну вуличку, хатину й родину й туга за серце взяла. Став дощ накрапати. Звелись ми на ноги. Завдав я собі торби на плечі. Побудили дітей. Одного взяли на руки, а друге поли держалось, і пішли вздовж висипу залізною дорогою. Наздігнав нас вітер, заплівся в осиках і посвистував нам. Так — каже — шуміли липи коло церкви, так шуміли води Дністрові, так посвистували хлопці, ведучи коні наніч. Ідемо й з дороги зійшли. Каже вона: блуд мене взявся; а я кажу: тут нам уже все одно, що зав'язати очі і йти наосліп. А вона: ні, каже, мені здається звідтам повинно нам сонце зійти; ходім у той горб, цей горб нагадує мені нашу сіножать. Я вже — каже — звідси, хіба нікуди не піду. Прокидається хлопець на плечах, та й каже: мамо, ви мене несете, а мені сняться трамваї, світла й музика. Ми знайшли поле, що нагадувало нам нашу сіножать, та там і оселились. Стали господарити. Викопав я землянку, лишаю її з дітьми в землянці, а сам іду навпросте, куди очі несуть, щоб лише на хліб заробити; оті роти поначиювати, що гнали мене в далекий світ за море. Іду за сонцем, темний без'язикий. Найнівся. Заробив огузок чорної, як землиця мучиці, і вертаю до своїх. З-за сто миль пішки, з огузком на плечах вертаю, поки сніг не закладе прослідок до них. Іду й не знаю, чи потраплю до них, чи застану їх в живих. Через кілька ночей приплентався. Боже ти мій, а вони не тільки, що живуть, а ще й нивку загосподарили. Пригорщами з озер воду носили, пальцями скородили, лоскотали ту землицю, аж розм'якла. В землянці порядок навели. Тішуться мною, а я ними. Виглядаємо Різдва. Ба, звідки воно до нас прийде? — питали діти. А ми дивились одне на друге й не знали, що дітям на це сказати. Звідки зійде перша зірка? Де зачерпнемо свячену воду? Які колядники до нас прийдуть?...

Тут перший прослідок наш... ми перші в цю пущу

колись собі дорогу пробили й по-свою її назвали. Тоді ще тут багна були, і нас мало комарі не з'їли... Ставали ми, а побіч нас інші народи. Вони по їхньому — ми по своєму. Ніхто нас не пестив, ми не відстали й не завстидалися.”

Він зупинився, заплів свої руки в кущ калини — я держу його капелюх.

“Ваше, дядьку, інакше, а наше інше. Ви вийшли з торбами, переповненими вщерть злиднями, а в наших — ми винесли лих біль і ненависть до ворогів.”

Він підвівся. У дрижачій руці його пучок калини, — в очах батьківська вибачливість. Ми довго дивимося собі в очі, щоб збегнути до решти все ще недоказане. Після цього він повертається в сторону залізного мосту, що здригається тепер під силою льокомотиви, а я згадую, згадую все те, що про нього від свого батька знов. Тепер це все неначе сон: він десь витулцював у батька на весіллю... держав мене до хреста... риспівував на косматі, і недовго вже після цього: пробудень взяв повісняну сорочку (на рукаві її була масна пляма), обіловуючи свої пороги, плачуши й приспівуючи, подався за море. Довго не писав, а потім:

“Чижино, чужино! Мені в тобі студено. Ані снігів, ні морозів, повні очі моїх слізозів”.

Ах, але як це давно вже. Тепер я стою вже перед ним. Під моєю стопою два кінці збіглись, кінець простору й часу. І як це так, чого я тут? — він ладен запитати. Чим мені його потішити? В цей момент хочеться мені цю гарне йому сказати, що не вигадаю нічого. Вчора теж саме — питас: “Чого ти, як би чимсь уражений, що тобі недолягає? Не всмак тобі може огірки з нашого городця?” Я беру його шорстку руку, підношу й кажу: “Дядьку, мені сниться Рідна Матір. Десь, у неї запеклася кров на грудях. Пробуджуясь — її рана — мій біль. Вона десь кровавиться, а ми блукаємо чужими світами,

чи не гріх? Чи не гріх за тих малят — тішаться чужим світом —ного не знають.”

Він наче розгнівався на мене. Нерухомо, наче тінь, спертий біля одвірка, стояв. А як смеркло, ввійшов до хати, пазасвічував в усіх кімнатах світло й повідчинає вікна: “Ей, Петрику, Надійко, Андрію, ходіть но сюди, сідайте тут біля мене. І завів: “Тихо, тихо Дунай воду несе”. Малі підтягали, а він усміхався.

Сьогодні він веселій, та говіркий. За капелюхом у нього пучок калини. — “Знаю, що тобі тяжко. Усім так, що приїдуть... І ми з небіжкою оплакували перші свої дні. По кутах, відверталися до стіни, щоб дітиська не... Та пройшло. Підбули діти — веселіше стало. П’ять синів, дві дочки, дванадцятеро внучат, — глибоко корінням вросли ми в цю землю. Але ходив я коло них, як садівник коло доброго насіння. Щоб не зіпсулось, не звелось, однородне було... Я чужої мови не вивчив лише тому, щоб своєї між дітьми не згубити... Як той ворон безустанно крякав над їхніми головами. Ану, гей! Василю, Параско, ходіть сюди, діти! Станьте тут, дивіться, що ваш тато робить, абисьте пам’ятали — не забули. Ану, небожата — пригинайтесь, визбирайте ці дорогоцінні камінці. Поклонітесь землиці — зберете сторицею... І так безустанно, такою мовою пробуджував, щоб не заспали, не відрошли, не забули. Згинались, випростовувались та й бігли до книжок своїх.

“У рідному Інституті виховувались. Там у рушниках Шевченко, Франко, рідне слово, своя страва, наш Отченаш... Зате, як поз’їздяться на свята — під образами світло, рідна пісня, й воскресає Україна в хаті...”

Говорить, я прислухаюся — він нагадує мені Степанікового героя з новелі “Камяний Хрест”, але він тут відродився. “Гадали, що як вигнала нас з краю біда, що як вийджали п’яними, неуками, то розгубимось, забудемо за Рідну Матір, о, ні!... Ми українцями не навчено-

ні, а народжені. Україна наше тіло, ми її кров. Там її
вдарят — тут нас болить....”

В кущах калини мотається надвечірнє сонце.
“Тихо, тихо Дунай воду несе”. І Саскатун-річка тихо,
щоб не збитись з свого шляху — на своїх хвилях чиєсь
гадки несе — зрівноважено.

Я і мій дядько.

Він переймає від мене книжку — я помогаю йому
нести калину.

ЗАПОВІТ

Андрішина фарма грала кольорами на сонці. Обійстя загружене автами, авта червоні, зелені й сині, тримтять срібні дзеркальця здалека — сталевими пасмами стягають сонце на землю. Неділя... То з'їхались сини до хворої матері. Здалека, з різних сторін, зустрілися на воротях. Ох, які ж то ці ворітця маленьки тепер стали, здриглі, і будиночки звітрілі, і подвір'я споришем зацвіло. Давно вже тут не були. Забулись сусіди і тільки перехрестя стежечок, кам'яна гребля, зелений клен і мати на воротах мозаїчним образом остались у памяті, неслись з ними у світ, кликали до себе. В зрібній сорочці з вишиваними рукавами, з скорботою на устах, пізнавали її на образі Богоматері. Доростали в світі. Простір, що віддаляв їх від фарми — рідного гніздечка, з часом малів, образ матері в пам'яті більшав. Повернули.

Біля порогу зустріла їх старша сестра: "О, як жде мати побачити вас! Обклалась вашими світлинами, у сні кличе ваші імена..." Обціловували брати сестру. За зеленими котарами високо піднята на подушках лежала мати. Очі в неї були заплющені. Ледве-чутно, навшпиньках підступили сини, обстали кругом — на одвірках високо позначився їх ріст.

Стояли в мовчанці. Прислухались до тихих подихів матері. Старість на її обличчя поклала глибокі вирази любови й терпіння. Сестра відкрила віконницю, в хаті стало видніше. Згадали: десь там на дні скрині ховас грудку рідної землі, привезеної з-за моря, квітом соняшників уквітчуvalа собі будні, маленькими вела під образи провести молитви, вела на стежку в школи, су-

проводжала в світ... Залишили десь тут на полиці перше волосся пострижене в коверти, перші зошити, а на одвірках в карби позначений ріст. За хатою кам'яна гребля. Дбайливо її руками повизбирувані камінці, знесені в одну греблю. Греблю цю висушили вітри вогку від її поту. Тепер з-за греблі сонце сходить, за греблею сідає. Нагріта за день гребля поза північ тепло тримає. По вечері рядом сідали на греблю, співанок спікали. Співали про Дунай, Калину й Дніпро. Слухали оповідань про край, чарівний край русалок. Одного разу по вечері піdstупили до батька: "Батьку, відпустіть нас у місто! На фармі тяжко працюємо, ходимо полатані. Наші ро-весники в місті ходять чисто, носять гроші в кишеньях..." "Підождіть, устигнете ще," слова батька, "хай ноги ваші стерні наколять, долоні мозолями затверднуть, надихайтесь запахом ярих хлібів, щоб пізнали ви ціну життя..." Клонили голови, вертаючись до праці, клонились землі навколошках, грудьми припадали, обцілюючи її за силу. Тепер за вікнами шумить сад, шелестять соняшники й хата у світлі коливається.

Розплющила очі. Простягла руки. Піdstупили сини. Сплелись вишивані рукави з вояцькими. "Пізнали мене?... У тебе, Василечку, голос змінився, волос пояснів... Андрійко ростом нагадує покійного батька, Петрик... в усіх вас пізнаю покійного вашого батька... Внесіть мені діти калини й послухайте, що вам скажу." — Підвелаась, попросила води. Промочила сухі уста. Василю-Василечку, летунчику мій! Високо літаєш, чи видати з тих висот наш край?.. А ти, Петрику, глибоко зачитуєшся, чи згадуєшся там про нас? Відпитуйте її діти, ту нашу Україну! Бо без неї й ми тут ніщо..." Продовжувала: "Ви знаєте мене... я не ту-тешня. Не сподобив Господь донести свої кістки у наш край. Моя дорога тут кінчиться." У мовчанці схилили голови. "Ви здалека приїхали, може сподівались спад-

ку, а я замість спадку та передам вам довг. Несплачений довг перед нашою батьківчиною. Ви знаєте її з моїх оповідань, з співанок. Там далеко за морем наш край Україна, там ще десь і живуть наші рідні, вони згадують нас, ждуть нашої помочі. Ми зобов'язані їм. Пам'ятайте! У пам'ять цього я передам вам цю книжку."

У вишиваній оправі книжку — Кобзар Шевченків — перейняла з рук матері старша сестра й передала молодшим братам. Пішла книжка по руках. Важили її в своїх руках — вона знайома їм. На листках вони пізнали відтиски своїх пальців. Колись маленькими обертали в своїх спіtnілих руках книжку привезену з-за моря з старого світу. Це найстарша книжка в їхньому домі. Вчилися читати, щоб прочитати її. Шевченка бачили в рушниках, бачили його шовком гафтованого на образах, а в народі чули його слова. Мати продовжувала:

"Тримайте цю книжку поруч своїх книг, передайте її своїм нащадкам, застережіть останнім своїм словом передати її з покоління в покоління. Цю книжку, пізнавши азбуку, вже зможете читати; прочитавши рядок, не відложите, щоб цілої не прочитати; а прочитавши, станете освіченими. З цих рядків заговорить до вас Україна. Серед чужих, у далекому світі — віднайдете себе. Ця книжка зведе вас усіх до купи, як рідна мати."

Говорила, обертаючи на грудях срібний хрестик. Нахилились зачіски, зашелестіли листочки, почувся шепіт. Цей шепіт нісся десь здалека, з-за моря з краю батьків, з землі, що дала Шевченка. У цьому шепотічувся стогін матерів на панцині пшеницю жнучи, брязкіт зброї, шум тополі, пісні про кохання. У цьому шепоті матір заплющила очі. Її вже не було між ними, але як багато тут було від неї. Дивились на себе й пізновали її в своїх очах. Вона жила в їхніх думках.

Червонілась до заходу на городі гребля кам'яна. На столі лежала книжка в вишиваній оправі.

НА ВУЛИЦІ ДИВАКІВ

На цій вулиці дивились на нього, як на дивака. Брав з землі дітей на руки, переймав з вулиці, заманюючи їх у свій садок. Власне кажучи, не у свій, бо тут він наймав лише одну кімнату на горищі, але в саді на лавочці під яблунею ніхто не сідав, усі звикли там бачити гурт дітей і його в цьому гурті. З чужої вулиці роєм налітали діти в цей садок і тоді сад обертався в гомінкій вулик. Господиня резиденції своїх дітей не мала й не долюблювала цей гомін, сердилась у вікні за фіранкою: "Нянькою обібрався чужим дітям! Як неділя, то як те гайвороння обступлять хату: з-за огорожі, на углах й на одвірках чатують і на деревах вішаються."

У гурті дітей завжди бачили його веселого, говіркого — старших він неначе уникав, бокував від них. Я випадково з ним познайомився. Цілий вечір ми провели в одному домі. Весь час він сидів понурий, дивлючись униз, а як згадали про дітей, він заговорив: "До мене у сні приходить мій синок. Приходить удень моїх іменин, десь у білій сорочці, з букетом квітів у руках. Батьку, каже, ти мене обдурив. Я проводжав тебе за городи, а ти казав, вертайся додому — я скоро прийду. Я ждав, але побачив, що ти мене обманув. Я кричав ще тобі у слід, а ти може втікав, щоб не чути моого голосу. Я не знаю, як я тоді додому потрапив. Але хтось мене підняв з землі, утер сльози й показав мені на наш дім. Та це вже давно було. Усе це я ледво пам'ятаю, тепер — я вже виріс з того... Стоїть біля порога в білій, як сонце, сорочці, з букетом квітів у руках і так говорить, як оце я до вас. Стоїть біля порога... як дивлюсь, проводжав мене

за гору. Такий нестрижений, босячком підбігав зади-
хаючись за мною під гору. На горі я ще підтягнув йому
штанята, підперезав його. Ще взяв його голівку в до-
лоні, приклався обличчям до його чуба. Він стойть не-
рухомо. Я дивлюсь на небо, даю йому гроші — не хоче
він їх брати; тішиться, що буде збігати з горба, буде
вертати сам додому, на цю гору він ще ніколи не виходив; каже мені, щоб я вже скоро собі йшов. А потім я ба-
чив його здалека: стояв під цвінтаром, білівся немов
застиглий камінь. Як дивлюсь! А тепер чую його голос.
Чую його в гуркоті машин, чую на ході і в снах. Про-
кидаюся серед ночі й сідаю за листи. Списав їх цілі сто-
си, ген, ціла валіза. То що ж, кому, куди й до кого післати
їх?" Фрази його кінчались все запитом, на які ми не
знаходили відповіді й мовчали. А після цього співали.
"Чого це в наших піснях так часто згадується сирота
й чужа сторононька, га?" запитав він.

Пізно вночі вертали додому. Ішли ногу в ногу, іноді
нехочачи доторкаючись раменами. Ми пройшли сліве
три квартали в мовчанці. Біля його хвіртки зупинились.
Він поглянув на своє вікно на горищі й сказав: "У мене
темно, а он в моєї сусіди світиться. Ходіть сюди — ска-
зав — дивіться, там біля стола хлопчина, бачите його,
га? Ото ж той хлопчина так дуже нагадує мені моого
синка. Я іноді забиваюся, тішуся ним, як своїм; дити-
на прив'язалась до мене, а сусідка погнівала за це —
заборонила дитині заходити до мене. А оце чую, — на
днях випроваджується, боїться, щоб я собі дитини не
присвоїв. А що я маю сказати, га? Росте моя дитина
десь там у чужих руках, росте не моєю. Моїй дитині десь
там не вільно згадати, що в неї батько був. Або втовкма-
чують їй у голову, що батько її ворог, і так дитина
зростає в ненависті до свого батька...."

Гасли реклами на дощі, шуміли довговіті верби
за огорожею, мінялись світла на роздоріжжі. "Ця вули-

ця високо оподаткована", сказав він. Я подав йому руку на прощання — він ще задержав її у своїй долоні. "Уже йдете", сказав, "а я ще постою, постою, щоб тільки ще не заходити до кімнати. Тісно мені в тих чотирьох стінах на горищі. Заходжу немов у труну. Ніхто там тебе не почусє, не відізветься, не заговорить".

Він пустився ще мене підпроводити. Ішли вгору то вдолину, то до моїх воріт, то до його. Розговорився й говорив безустанно: "Такий то це край. Край одинаків, край скуки. Що вже казати й кольорів че пожаліють, а туги так і не замалюють. А та туга, ніби ржа, єсть нас, то йшов би аби йти, аби в найбільші стужі й негоди, аби до пристані своєї."

Бежкають сталеві молоти, здригається цемент під ногами, сиплять верби росою на хідник і здається разом з цим кудись ідемо. Я лишаю його біля хвіртки й відходжу. Він лишається. Оглядаюсь — ще стойть на дощі. Заходжу в хату. Світла не роблю. Я вже в хаті. Бубонить по дасі рясний дощ. Авто за автомобілем в світлах-кольорах, немов золоті рибки в акваріумі пустились навздогін. Очі в мене заплющені: я бачу його, він залишився там. Він стойть на дощі, стойте і дивиться у вікно своєї сусідки: там хлоп'я, яке нагадує йому синка. Чую шум, гудки, кольори... А далі, це вже так наче сон: З-під дверей на горищі східцями вниз зійшло двоє мужчин. На них робоча одяг, у руках шнури. Зійшли вниз і в кухні зустріли їх дві жінки. "Це ви телефонували під число 43?" запитали. Одна заперечила головою, а друга по-такнула. Вона мала в'язочку ключів у руках. На горищі винісся тупіт багатьох ніг. Втихло. А потім десь у темряві почулось, ніби молитва, шепті і плямкіт свіжо-вставлених щелеп. "Не добре з ним соколики, це те, що я можу сказати. Як ніч — безустанно говорить до стін, говорить сам з собою. Як дощ — біжить під ринву з відкритою головою. Як дзвони — ховає голову в по-

душки. Ходить поміж людьми страшний... У найбільші свята роботи шукає. Цілу вулицю дітей водить за собою... То все, що я можу сказати. А ви як думаете?" "Добре якби ви таки забрали його від мене." "Ви вже можете собі відійти!" "Я вже йду собі. Я лише хотіла... он тих дві валізи, — то його. Заберете його, зачинете двері".

Зійшов хтось східцями вниз, на горищі втихло. Десь сонце, на воротях зібрались діти.

На цій вулиці він тепер уже не живе.

Ця вулиця тепер затишна й глуха. Вона не терпить диваків і дітей. Тут доживають емерити.

КНИЖЕЧКА З СИНЬОЮ ОБКЛАДИНКОЮ

(Біографічне)

На полиці в мене книжечка з синьою обкладинкою. Я й сам не пам'ятаю, як вона тут узялась. Тоді я ще й читати не вмів, але тепер читаю й згадую. Нас збудив голос ланового. Молитвою матері благословилось на світ. Ми прокинулись, піднесли голови з-під покривала — нас пятеро нараз. “Мамо!” Я хотів щось сказати, але матері вже не було. Озвались скрипом сінні двері,увірвалась в теміні материна молитва, за хатою скінчилися кроки. Ніч її з хати вивела, ніч і приведе. “Не плач “оката”, прийде неділя, мама напече коржики, помисє нам голівки, поведе нас на черешню.” Любуючись сходом сонця ми схоплювались до сходу.

*

Сонце опівдні, наступаю на тінь, несу батькові обід в цегельню. (Буката хліба, пригорща квасолі в платині — обід для батька). Протоптана стежечка через лан, протоптана крадъкома ранками й вечорами, а я пройду нею в самий полудень. Я не знаю, чого панові на своїх просторих ланах бояться моїх дитячих слідів? Поорав нам стежку, паровими плугами поорав, щоб звести нас на манівці, сплутати нам дорогу. А ми знов протоптали її, протоптали тут, де так дуже ця стежечка нам напрошувалася. За полиновими межами, серед зелених хлібів, ямами збурена земля — “Глинищі”; ржаві будинки, червоний комин — цегельня. Тут уже нас ціле гніздо. Повні пазушки в нас бур'яну: грицаки й квас. Чорні ми, немов з землі добуті. Позайдалисі бур'яном, дивимось на себе й регочемо до сліз. Зараз, як тільки озветь-

ся сирена, пічнуть вилазити з ямів. Обглиннялі, спітнілі, сядуть рядом на зелену, пахучу ризу обличчями до сонця. Мені ніяково, що між ними і мій батько. На тій ризі в батька за пазухою я вперше побачив цю книжечку. Так дуже вона їм по душі була. Казали з-за Збруча, з Великої України.

*

Сонце сковалося за церковнею банею. Вечір. За селом біля кіпця виглядаємо матері. Чорний, як ніч, лан. І може з тої ночі вийде нам наша мати. Снуються тіні ланом, нас минають, матері не видно. А ми ждали, що принесе окрайчик хліба від зайця. (Нам нашого не ставало, а вона свій не дойдала, щоб увечері від зайця нам привести). Але цим разом ми матері не діждалися і пішли сиротами додому. Поснули, кого де сон звалив. Хто під порогом, хто під столом, а хто сидючи на припічку. Прийшла мати й побудила нас, склада в рядок, одного не дочислилась. "А де Іванко?" Ми видивились на себе. "Сусід тут розбивався, ганяв за нами... не можемо пригадати де ми його загубили" ... І розсміялись. Світить мати ліхтар, і ми за матір'ю пішли бур'янами відшукувати найменшого братіка. Кликали, гукали, а мати, то вже й крізь плач кликала його ім'я. Обійшли обійстя, були й коло старої верби, де казали опівночі піп з помелом ходить. Наткнулись на нього на городі. Лежав у попелі, у гнізді, що його кури випортали. Спав заджений попелом. Взяли його на руки й, регочучись, парадно несемо до хати.

*

Цієї ночі хата наша була обставлена вартовими, вікна веретами позатикані й повна хата була сусідів. Нас малих зачинили в темних сінях. Нараджувались. Над ранком рушили. Довгим ключем: батьки й матері з дітьми пустились навпростець полями до Збруча. Там — кажуть — за Збручем наділяють землею. Підемо

в брід, дітей на руках перенесемо. І стали сумніватись: а може не приймуть нас, що забагато дітей, може, що ми не всі грамотні?... Над Збручем спалахнуло. Загніздились в лозах, дожидали ночі. І раптом — постріл. Постріл серед ночі, що всіх опрокинув, у серця влучив. “Автора цієї книжечки розстріляно!” Всі звелись на ноги. Зійшлися до гурту. Матері взяли дітей на руки. Усі повернулись обличчями до заходу. Вражені цим пострілом завернули. Але хати наші були вже спалені, криниці повалені. Ішли на захід у світи. Ішли з книжечкою за пазухою.

На поліці в мене книжечка з синьою обкладинкою. Тільки погляну на неї, усе згадаю — автора цієї книжечки розстріляно.

З НОВОЮ КОЛЯДОЮ

Так уже кілька років; як погаснуть світла, заляже нічна тиша, з першого сну будить нас коляда. Стара, як світ коляда, тепер тут свіжа, нова. Черкне об криса неба, осипляться зорі, — срібним руном пройметься земля. Десь дніс. Так уже кілька років, а тепер на-викили і ждуть цього. Погасять світла, в потемку ждуть-наслуховують. “Десь опівночі вона... не знати, як цього року?”

Сьогодні звечора заповідали гасити світла, собак з прив'язів спускати, зачиняти ворота. В селі гість і та-кий наказ — подвоєна варта.

- Гей, варта!
- Ми, тут, товаришу політрук.
- В дванадцять часов ліквідруєм нову колядь!
- Слухаємо, товаришу політрук.

Він за трьома замками, за залізними гратами з ав-томатом, обставлений вартою. Якщо б не в його кише-ні ключ, можна б уважати його ув'язненим.

- Гей, варта!
- Ми тут, товаришу політрук!
- Слухайте, ето новая?

Вартові ще прислухаються, а потім:

— “Ні, товаришу, стара, як світ: ‘Грод дуже засму-тився, що Христос нам народився, звелів шукати’...”

Переспівують йому цілу довгу — дослівно.

- Всьо равно, пашлі іспугать!

Вартові здвигають плечима, посміхаючись:

— Та ми підемо, а нам що? Але нічого не вийде, бо що в одному кінці села розженемо, то в другому збе-

рутися. В одному кінці села світла гаснуть, у другому запалюються і на переміну.

— Всьо равно, а ви пашлі!

— Та підемо, а нам що? Але що ж порадите? То ж дітвора.

— Всьо равно, а ви ідіте!

Йде варта селом, колядуючи. Розклекотілось село без стриму. Глухо в засніжених ярах, дзвінко на пле-сі ставу, розпускаються голоси, там на ставу з льоду рубають хрести.

— Гей, варта!

— Ми тут, товаришу політрук!

— Пашлі в сельбуд. Сделайте свет, організуйте музику, ставте самагон, собірайте мітінг!

— Слухаємо, товаришу політрук!

Вийшли за ріг і розсміялись. Стали в коло. Давай коляду! "На небі зірка"... — затягли, споглядаючи на ліс. І все; то на ліс, то на сільраду, посміхаючись. "Де ж той другий подівся?"

Вижидали за рогом.

— Гей, варта!

Ще не відкликаються, аж за третім разом.

— Слухаємо, товаришу політрук. Не бійтесь, ми тут за вас, о!..

— Сматріте, сматріте! Над лесом свет!

— Е, то вам уживається! Ви ж давно погасили там всякі попелища, а як десь і яка іскра жевріє, то хіба від цього страх?

— Всьо равно, а ви ідіте!

— Слухаєм, товаришу політрук; о, ми зараз їм!...

— Гей, варта! Снова коляда.

— Нічого, товаришу політрук. Нічого вам їх боятись. Ви забрали в них бричі і коси, — тут одна коляда, а в наших руках оливко і сталль, хіба ж вона вам страшна?

Гаснуть світла. Втихи коляди. Між ялиці вплелась луна. З-за темного лісу біліють верхи. Пухким снігом слід босих ніг. Дрожі ялицями стрясли, з вершків посыпався сніг. Упала на землю вроочиста хвилина. В потемках наслухують нових коляд. Чи й цього року? Може... вже зараз... Ох, щоб...

— Гей, варта! — прошепотів політрук і прислухався до стукоту годинника. “Єпцю... вже... нет... нету! Урра!” — викрикнув на всі сіни і з грюкотом відчинив двері: — Ми победілі! Больше нікаво нет!”

І в той же час власне цей каптур — білий каптур впав на голову.

Гей, варта! — Ще встиг прохаркати.

— Ша, тихо! Ото ж ми й с! Оде ж тобі й варта. Будь спокійний, товарищечку!!”

— Ведуть “Ірода” в темний яр.

— “О, там поговоримо!” З вершків нова коляда. З-за темного лісу біліють верхи — дніс.

ЗМІСТ

	стор.
ПЕРЕДМОВА	3
"ОЙ, НА РІЧЦІ"	5
СТРАДНИЦЯ	9
ОЧІКУЄ СУДУ	12
НА ШЛЯХУ ДО ДОБРОВЛЯН	14
ЇЇ ПРАВДИВЕ ІМ'Я	17
ПРОКОЛЕНІЙ ОБРАЗ	21
НАД ВОДОСПАДОМ ЧЕРЕМОША	24
ПОРАЖЕНИ	27
МАТИ І ДОНЯ	30
ЖІНКА З КІМНАТИ Ч. 9	32
КЛИЧЕ КРОВ	35
ЗЛОДІЙКА	40
НЕВІДЧУТИ ТОНИ	44
ЗАДЛЯ РОДУ	49
НА БЕРЕЗІ САСКАЧЕВАНУ	52
ЗАПОВІТ	57
НА ВУЛИЦІ ДИВАКІВ	60
КНИЖЕЧКА З СИНЬОЮ ОБКЛАДИНКОЮ	64
З НОВОЮ КОЛЯДОЮ	67